

KLASSE- ANALYSENS KRITISKE SKARPHED OG NUTIDIGE RELEVANS

Af Curt Sørensen

Marx opererede med et sociologisk økonomibegreb og et bredt og flerdimensionalt begreb om 'produktionsforhold'. Og tilsvarende opererede han også med et bredt og flerdimensionalt klassebegreb hvori indgik ikke blot økonomiske elementer og relationer i snæver forstand, men også magtrelationer, ideologiske relationer etc. En af Marx inspireret klasseanalyse vil være et skarpt, kritisk redskab, men analysen må foretages med omhu og ikke stivne i de gamle formler. Det vigtigste er tilgangen og de spørgsmål den stiller, ikke de facit der fremstod af analyser af det 19 århundredes europæiske samfund.

1. De mange klassebegreber og den fortrængte *kritiske* klasseanalyse

Marx er hverken den eneste eller den første der talte om 'sociale klasser' og opererede med dette begreb som centralt i sine analyser. Klassebegrebet har været udbredt i også den klassiske, den liberalistiske og den konservative samfundstænkning. Det har spillet en vigtig rolle hos i øvrigt vidt forskellige teoretikere som f.eks. de skotske 'oplysningsfilosoffer' Adam Ferguson, John Millar, og Adam Smith, de klassiske franske historikere Francois Guizot, Francois Mignet, Augustin Thierry, liberalister som David Ricardo, John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville og Max Weber (idet dog individ fokuseringen i øvrigt har været dominerende i den liberalistiske tradition), samt i den konservative tradition hos tænkere og politikere som F.W. Hegel, Edmund Burke og Disraeli.¹ Marx gjorde da også selv eksplisit opmærksom på sin intellektuelle gæld til såvel den klassiske politiske økonomi som den franske historieskrivning hvad angår klasse-teorien.² Også i nutiden har mange ikke-marxistiske teoretikere, som f.eks. Barrington Moore, S.M. Lipset, Gregory M. Luebbert, Dietrich Ruschemeyer, John Goldthorpe, David Lockwood, Frank Parkin, Ralph Dahrendorf, og Erik Jørgen Hansen opereret med et klassebegreb af en eller anden slags.³

Og i den neo-marxistiske tradition har klassebegrebet og klasseanalysen levet videre hos forskere som f.eks. E.P. Thompson, Perry Anderson, Alex Callinicos, Robert Brenner, Ellen Meiksins Wood, De Ste. Croix, George Comninell, Eric Olin Wright, Göran Therborn, Stephen Resnick og Richard Wolff.⁴ Der er her tale om en omfattende og differentieret forskning, litteratur og diskussion af høj kvalitet, der imidlertid stort set har været ignoreret af den hjemlige *mainstream* statskundskab, som i løbet af de sidste årtier har haft enormt travlt med at tilpasse sig 'tidsånden'. Og i mediedebatten, der vedvarende reproducerer de dominerende ideologiske forestillinger i et nedsænket niveau af overfladiskhed og ord-

sprogsagtig visdom, nævnes klasseteorier kun som eksempel på en forældet opfattelse, der beskæftiger sig med noget som ikke længere eksisterer.

Dette betyder i værste fald at enhver klasseanalyse og diskussion herom er blevet bandlyst som 'umoderne', i bedste fald at den nok forekommer, i hvert fald i udlandet, men at den er præget af, at der findes mange forskellige klassebegreber og tilgange til studiet af klasserelationer.⁵ Typisk fokuserer diskussionen om klasser, når den overhovedet dukker op, da også på spørgsmålet om indkomst- og formuefordeling, enklaver af fattigdom, segmentet af 'fremmede' i arbejdsstyrken, eller eventuelt på antallet af offentligt ansatte. Bestemt vigtige emner at forske i, men ikke afgørende for en indsigt i de fundamentale magtforhold i samfundet og dets overordnede bevægelse.

Der er altså flere forskellige klassebegreber. I den Parsons inspirerede sociologi vil klasser f.eks. typisk være opfattet som positioner i status-hierarkiet.⁶ Webersk inspirerede sociologer vil fokusere på forskellige gruppers 'livschancer' på markedet.⁷ I især den amerikanske sociologi har man ofte opereret med et begreb om klasser som subjektive positioner afdækket i interview-undersøgelser gennem en såkaldt 'self-rating'. Endelig vil de officielle statistikker som regel operere med et begreb om klasser forstået som erhvervsgrupper eller som indkomstgrupper.⁸ Det hele bliver endelig yderligere kompliceret ved at der også er forskellige opfattelser internt i den marxistiske tradition.⁹ Fælles og karakteristisk for Marx og den seriøse del af den marxistiske tradition er imidlertid klasseanalysens analytiske kraft og kritiske skarphed. Noget der nok er værd at fastholde også i analyser af nutidens verden.

Marx' og den marxistiske traditions klassebegreb er nemlig anderledes end de fleste af de angivne ikke-marxistiske klassebegreber. Megen kritik af Marx' klasseteori bygger på en fejltolkning af hans teori, en fejltolkning som kommer i stand ved at man i teorien indlæser et andet klassebegreb, end det han fak-

tisk opererer med, typisk et snævert økonomisk begreb. Anthony Giddens' velkendte kritik af Marx kommer f.eks. i stand ved at han uden videre tildeler Marx et rent økonomisk klassebegreb.¹⁰ Giddens vidste endda bedre bedre. I sin gamle bog om Weber, Marx og Durkheim gav han et betydeligt mere nuanceret billede af Marx.¹¹ Giddens tilbageviste her med ledsagende omhyggelig dokumentation de gængse påstande om Marx' økonomiske determinisme og evolutionisme.¹² Men den ydre politiske konjunktur havde i mellemtiden ændret sig og de gamle klicheer om Marx var kommet på mode igen. Den samme fremgangsmåde og indordning under tidsånden finder vi hos diskursteoretikerne Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, der frejdigt påstår, at for Marx er økonomien en "uafhængig mekanisme", der fungerer "uafhængig af menneskelig handle".¹³ Derefter indser man jo hurtigt, at det er nødvendigt at supplere Marx med analyser der fokuserer på politik og ideologi. Man skaber altså typisk plads til sig selv ved at lave en karikatur af Marx. Samtidig glider hans kritiske, afslørende sigte ud af billedet.

Det er specielt nødvendigt at præcisere den vigtige forskel mellem Marx' og Weber's klassebegreber. Store dele af den nyere diskussion kører skævt fordi man ikke sonder mellem disse 2 forskellige klassebegreber. Weber og den weberianske tradition fokuserer på fordelingen af livschancer og goder. Marx og den seriøse del af den marxistiske tradition fokuserer på magtrelationer i økonomien og funktioner i forbindelse med udtrækningen og anvendelsen af merproduktet i et samfund. Den weberianske traditions klasseanalytiske sigte var altid beskrivelse af muligheder og fordelingsmønstre i et markedssamfund. Den marxistiske traditions sigte var en dybere kritik. Dens fokus var og er spørgsmålet om magt og funktioner i økonomien og de videre samfundsmæssige og politiske konsekvenser heraf. Den økonomiske fordeling af indkomster og formuer, de forskellige livsmuligheder er ifølge denne opfattelse bestemt ikke uvigtige, men de flyder af magtfordelingen i produktionen.

Borgerskabets diskrete charme. Max Weber definerede en social klasse, som en gruppe mennesker, der er i samme klassesituation. Billedet viser dagligstuehygge hos grosserer Ludvig Olsen, Østerbrogade 26 i København omkring 1900. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

En 'social klasse' var for Weber en gruppe mennesker, som er i samme 'klasse-situation'.¹⁴ En 'klasse-situation' definerede han igen som "den typiske chance for at en given tilstand af forsyning med goder, af ydre livsbetingelser og af subjektiv tilfredsstillelse eller frustration vil foreligge hos et individ eller en gruppe". Weber relaterede udtrykkeligt klasserne til markedsituationer. Hans klassebegreb var snævert økonomisk og han fokuserede på spørgsmålet om fordeling af goder, livschancer etc. på markedet. Han afviste udtrykkeligt at opfatte f.eks. oldtidens slaver og middelalderens fæstebønder som 'klasser'.¹⁵

Weber rådede imidlertid i 2 henseender bod på sit økonomistisk indsnævrede og tilsyneladende så enkle klassebegreb. For det første komplicerede han yderligere sin klasseopfattelse ved at opstille en sondring mellem 'besiddelsesklasser' og 'erhvervsklasser' og mellem forskellige underkategorier af hver af disse, hvorved han endte op med en meget kompleks og nuanceret model.¹⁶ Dertil kommer, for det andet, at Weber indføjede og hele tiden opererede med to yderligere stratifikationsdimensioner. Ud over den økonomiske dimension -og det dertil hørende økonomiske eller klasse-hierarki- arbejdede han i sine analyser med status-dimensionen og det dertil hørende status-hierarki samt med den politiske dimension og magthierarkiet.¹⁷ Derved nåede han frem til et samlet analytisk apparat som muliggjorde såvel højst nuancerede analyser af eksisterende samfund som af udviklingsprocesser. Webersk inspirerede analyser og teorier vil netop typisk forsøge at indfange og analysere det komplekse spil mellem forskellige dimensioner og faktorer.¹⁸

Vi støder her frem til forestillingen om Webers og den weberske traditions angivelige og ofte fremhævede større analytiske bredde og nuanceringer sammenlignet med Marx og marxismens angivelige 'eensidige' optagethed af 'økonomiske forhold'.¹⁹ Sammenligningen og nedvurderingen af Marx hviler imidlertid på et optisk bedrag, som opstår, fordi man tilskriver Marx et lige så snævert økonomisk klassebegreb som det Weber opererer med. Deraf

følger igen påstanden om et behov for at supplere Marx 'eensidige økonomiske analyser' med en analyse af også politiske, kulturelle etc. dimensioner.

Men Marx *behøvede* ikke at indføre i sine analyser supplerende dimensioner så som statusdimensionen og den politiske dimension eller en ideologisk-kulturel dimension. Marx opererede nemlig med et sociologisk økonomibegreb og et bredt og flerdimensionalt begreb om 'produktionsforhold'.²⁰ Og tilsvarende opererede han også med et bredt og flerdimensionalt klassebegreb hvori indgik ikke blot økonomiske elementer og relationer i snæver forstand, men også magtrelationer, ideologiske relationer etc. Hvor Webers klassebegreb er snævert økonomisk, der er Marx' klassebegreb bredt og flerdimensionalt, hvor Weber med sit klassebegreb fokuserer på markedsituationer, der fokuserer Marx med sit begreb på produktion og produktionsforhold og hvor Weber lægger vægt på spørgsmålet om ulige fordeling af goder og livsbetingelser mellem forskellige individer og grupper, der retter Marx sit analytiske fokus mod spørgsmålet om dominans og udbytning. Hvor Webers klassebegreb er beskrivende, er Marx' kritisk, og bliver derfor også igen og igen fortrængt – ikke mindst i den nutidige universitetsverden og offentlige debat.

Ved at fokusere på faktiske dominans- og udbytningsforhold kunne Marx opfatte antikens slaver og middelalderens fæstebønder som sociale klasser, hvor de for Weber ikke var klasser, men 'stænder'. Og han kunne bag under kapitalismens glitrende overflade af "frihed, lighed, ejendom og Bentham" og illusionen om 'det frie lønarbejde', afdække at der også under kapitalismen er klasser og udbytning.²¹ I det hele taget bliver det nu noget mere forståeligt, hvorfor Marx kunne tale om historien som 'en klassekampenes historie' og med sin brede pensel male følgende billede: "Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampenes historie. Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hinan-

den, har – snart skjult, snart åbenlyst- ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers fælles undergang".²² Enhver weberiansk sociolog ville ryste på hovedet over denne opremsning. Adskillige af de eksempler som Marx angiver, ville Weber opfatte som stænder eller statusgrupper, ikke som klasser. Men i Marx teoretiske univers med de brede og multidimensionale begreber om produktionsforhold og klasser, som han anvender, giver det mening. Og samtidig har denne tilgang og dette fokus en analytisk kraft og kritisk brod, som man savner i andre analyser.

2. Marx' klasseanalyse: den teoretiske sonde ned i al samfundsformations hjerte

Marx' klassebegreb og hans teori om klasser og klassekamp fokuserer på spørgsmålet om fremdragelsen af og bestemmelsen over anvendelsen af det samfundsmæssige 'merprodukt'. I ethvert samfund der befinder sig over det nøgne eksistensminimum fremkommer der, pointerer Marx, et 'merprodukt' forstået som den del af det samlede sociale produkt der *overstiger* det der kræves for at holde det pågældende samfunds medlemmer i live. Marx taler her om 'det nødvendige produkt'.²³ Man kan kun tale om fremkomsten af et 'merprodukt', når et samfund befinder sig over et eksistensminimum. I alle samfund over dette niveau *kan* man til gengæld identificere et 'merprodukt'. Det er altså ikke særegent for kapitalismen, at der fremkommer et merprodukt. Det der er særegent for kapitalismen er for det første det forhold, at det samfundsmæssige merprodukt under kapitalismen, som er den mest dynamiske produktionsmåde hidtil i historien, er blevet voldsomt forøget sammenlignet med alle hidtidige samfund og produktionsmåder og at det til stadighed forøges i eksplosivt tempo: kapitalismen har for alvor udviklet det samfundsmæssige arbejdes produktive kraft og har her skabt, som Marx pointerede, helt anderledes underværker end

“ægyptiske pyramider, romerske vandledninger og gotiske katedraler”.²⁴ Marx fremhævede igen og igen i hele sin produktion denne kapitalismens dynamiske udvikling, som han så tidligt bemærkede, analyserede og forklarede.²⁵

For det andet er det karakteristisk for kapitalismen, at merproduktet fremtræder som *merværdi*. Man må her være opmærksom på Marx’ særlige værdibegreb. ‘Værdi’ er for Marx den særlige form som sociale relationer antager under kapitalismen, hvor de fremtræder som relationer mellem ting. Selve fremkomsten af, samt tilegnelsen og den videre disposition over, merproduktet forbliver derved skjult og mystificeret på en måde som er ukendt i tidligere typer af samfundsformationer.²⁶

Marx’ værditeori har som bekendt været meget omdiskuteret.²⁷ I den nyere diskussion herom har Jon Elster fremført den hovedkritik, at arbejdsværditeorien ikke er operativ ved en analyse af den fungerende kapitalistiske økonomi.²⁸ Et af hovedargumenterne i G.A. Cohens kritik er at arbejdsværditeorien ikke demonstrerer, at overførelsen af merværdi er uretfærdig og at en moderne teori netop må inddrage denne moralske dimension.²⁹ Endelig gennemgår Mark Blaug i en velafbalanceret kritik en række tekniske problemer, men slutter med en hovedbetragtning gående på, at den neo-klassiske økonomiske teori og marxistisk økonomisk teori simpelthen interesserer sig for forskellige ting og stiller helt forskellige spørgsmål. Den neo-klassiske økonomiske teori har sin styrke i kalkulebetragtninger. Den er et vigtigt hjælpemiddel, når en regering skal træffe beslutninger om den konkrete økonomiske politik, en bank om bankpolitik, en virksomhedsledelse om virksomhedens politik o.s.v., medens marxistisk økonomi har sin styrke i den historisk-sociologiske makroanalyse af kapitalismens oprindelse og udvikling over tid.³⁰

I sammenhængen her kan det videre være nyttigt at sondre mellem *arbejdsværditeorien* og *merværditeorien*. Arbejdsværditeorien sigtede mod at analyserer varernes ‘værdi’ som

bestemt ved den mængde af ‘samfundsmæssigt nødvendigt arbejde’ der er medgået til deres fremstilling.³¹ Det er imidlertid vigtigt her at være opmærksom på, at ‘værdi’ for Marx *ikke* er det samme som ‘pris’. Marx’ værditeori er ikke nogen pristeori. Megen kritik af Marx’ værditeori går galt i byen fordi den uden videre læser hans værditeori som en pristeori.³² ‘Værdi’ er for Marx dette at være et produkt af menneskeligt arbejde, så arbejdsværdilæren udvikler blot hvad der ligger i denne definition. Man kan betragte Marx’ værditeori som et forsøg på at gennemføre et alternativt regnskab med samfundets indsats af arbejde, allokering af ressourcer og goder etc.. Komplikationen opstår så fordi Marx *også* havde en ambition om at omregne eller transformere sine værdistørrelser til prisstørrelser i gængs forstand – det såkaldte ‘transformationsproblem’.³³

Men arbejdsværditeorien har også et kvalitativt aspekt:³⁴ Værditeorien sigter her mod at afdække det forhold, at det der i det ekstremt vareproducerende kapitalistiske samfund fremtræder som egenskaber ved og relationer mellem ting i virkeligheden er det forvredne udtryk for de underliggende sociale relationer mellem producenterne selv. I sit kvalitative aspekt ligger værditeorien i forlængelse af ungdomsskrifternes *fremmedgørelsesteori*. Marx’ politiske økonomi er også altid en *sociologi* og rummer samtidig en *kritik*. *Kritikken* af den politiske økonomi.

Endelig er værditeorien også en *historisk* teori: Marx ville være dybt utilfreds med det vi i dag kalder den neo-klassiske økonomi fordi den fokuserer på *priser*, d.v.s. på det han opfattede som skiftende overfladefænomener, i stedet for at gå i dybden med en historisk-sociologisk analyse af den produktionsmåde, der er karakteriseret ved så alt omfattende og stadig fortløbende prisdannelser, altså det ekstremt vareproducerende samfund. Marx havde en ambition om at analysere kapitalismen som en social orden der fødes og udvikler sig, og som også kan have en afslutning, hvor den neo-klassiske teori omvendt tager kapitalismen – eller rettere en fra alle konkrete sam-

fundsforhold abstraheret *markedsøkonomi*-som den givne tidløse ramme for al økonomisk adfærd.

Sædvanligvis opfattes *merværditeorien* som liggende i forlængelse af og værende begrundet i *arbejdsværditeorien*. Merværditeorien kan imidlertid begrundes på en anden måde, nemlig ud fra teorien om produktivkræfternes og arbejdsdelingens udvikling.³⁵ Og i den udviklede kapitalisme frembringer den højt udviklede arbejdsdeling og sociale Kooperation samt de højt udviklede produktivkræfter et vældigt og stadigt voksende merprodukt som dog fremtræder, ikke som et resultat af de højt udviklede produktivkræfter og den sociale samvirksomhed, men som et produkt af mystiske størrelser som kapital, rente etc.³⁶

Marx udviklede netop med henblik på den udviklede kapitalisme en teori om 'the collective worker' eller 'Gesamtarbeiter' d.v.s. den ekstraordinært højt udviklede arbejdsdeling og sociale Kooperation som igen er grundlagt for det vældigt forøgede merprodukt.³⁷ Det bliver herunder mere og mere meningsløst at spørge om hvilket bidrag enkelte sociale grupper, kategorier og klasser har leveret til det totale sociale produkt. Det er netop frembragt af 'the collective worker'. Dette forhold og denne erkendelse, rejser så i øvrigt nogle problemer for klasseanalysen af moderne kapitalistiske samfund. I sammenhængen her er det imidlertid tilstrækkeligt at fastholde merværditeoriens grundindsigt: at merværdi/merprodukt er fremkommet og fremkommer i kraft af arbejdsdelingens og produktivkræfternes udvikling, specielt som piskede frem af de kapitalistiske produktionsforholds særegne karakter. Det samfundsmæssige merprodukt er blevet øget enormt i løbet af kapitalismens udvikling.

Historisk har fremkomsten af et 'merprodukt' været forudsætningen for al civiliseret liv.³⁸ Det har været betingelsen for at nogle medlemmer af samfundet kunne fritages for det elementære, slidsomme arbejde med at producere de elementære livsfornødenheder. Al aktivitet derudover har netop fordret et

samfundsmæssigt merprodukt. Uden merprodukt ingen regenter, administratorer, præster, videnskabsmænd, kunstnere eller soldater. Men det muliggjorde også udbytning og undertrykkelse. Uden merprodukt ingen 'her-skende klasse' og ingen 'stat'.

Indtil et ret sent tidspunkt i historien har produktivkræfterne generelt været så forholdsvis ringe udviklede, at kun et ganske lille mindretal i ethvert givet samfund kunne træde ud af det slidsomme arbejde med at producere til dagen og vejen. Det var altid netop kun et lille mindretal der på den måde kunne springe ind i 'frihedens rige', men kapitalismens enorme udvikling af produktivkræfterne ville, mente Marx, skabe forudsætningerne for en nedpresning af det 'nødvendige arbejde' og omvendt en så vældig forøgelse af 'merproduktet', at alle samfundets medlemmer for første gang i historien vil kunne foretage dette spring ind i friheden.³⁹ Dette vil være de 'associerede producenters' alsidige livsudfoldelse, samfundet, hvor "enhvers frie udvikling vil være betingelsen for alles frie udvikling",⁴⁰ det som Marx kalder 'socialisme' eller 'kommunisme' og hvis forudsætninger allerede udvikler sig i kapitalismen.

Socialismen var aldrig for Marx noget der blot skulle 'indføres'. Socialismen hvilede ikke på principper som var udtænkt af den ene eller den anden reformator, "kommunismen", erklærede Marx, "er ikke et ideal som virkeligheden skal skæres til rette efter".⁴¹ Marx var ikke utopisk socialist, men fokuserede hele tiden på de muligheder der bæres frem af den faktisk foregående kapitalistiske udvikling. Kapitalismen ville selv skabe muligheden for udbytningens ophævelse, lige som den ville skabe muligheden for arbejdsdelingens ophævelse og for realiseringen af et udvidet deltagelsesdemokrati med en nedbrydelse af skellet mellem regerende og regerede.⁴² Han havde dog ikke fantasi til at forestille sig, at det vældigt forøgede merprodukt i en for ham fjern fremtid skulle blive grundlag for, ikke de associerede individers frie, alsidige livsudfoldelse, men den nutidige vestlige verdens gennem- kommerialiserede og materialistiske

Portræt af Karl Marx (1818-1883). Her portrætteret på en plakat i anledning af udgivelse af bogen "...foren jer! Fra Pio til Anker", 1983. (Arbejdersmuseet & ABA)

forbrugerisme i en sameksistens med udbredt ulighed, fattigdom og elendighed i store dele af verden. Ej heller at den store befolkningsmasse ville acceptere det fortsatte gab mellem regerende og regerede samt i øvrigt renoncere på enhver kontrol med produktivkræfter, økonomiske ressourcer og merprodukt.

3. Udbytning, dominans og klassekamp

Men historien igennem var der aldrig en sådan mulighed. Det lille mindretals frihed og livsudfoldelse samt magt over andre hvilede altid på det store flertals slid med at producere ikke blot det nødvendige produkt, men derudover også et merprodukt for mindretallet. Det grundlæggende problem i ethvert civiliseret

samfund har da været at udpresse af de direkte producenter så stort et merprodukt som muligt. Dette er historien igennem sket ved en blanding af tvang, pression og overtalelse. Magt og ideologi har altid været integrerende bestanddele af denne fundamentale proces. Central har her været den faktiske sociale kontrol over produktionsmidlerne: jord, slaver, bønder, maskiner, arbejdere o.s.v.. Men politiske og ideologiske midler i videre forstand har også været af stor betydning, ikke mindst i antikken og i middelalderen. Det vil imidlertid være min påstand, at politiske og ideologiske midler også har spillet og spiller en større rolle i udviklede kapitalistiske samfund end ofte antaget i både den liberalistiske og den marxistiske tradition.⁴³

Udpresningen af et merprodukt har så i øvrigt antaget vidt forskellige former, former som har været særegne for netop det pågældende samfund og på vidtgående måde præget dette. Det er lige præcist her Marx sætter sit analytiske fokus: "Det er den specifikke økonomiske form, under hvilken ubetalt merarbejde pumpes ud af de direkte producenter, der bestemmer relationen mellem herskende og beherskede, således som den vokser direkte ud af produktionen selv og omvendt reagerer bestemmende tilbage på denne... Det er altid relationen mellem besidderne af produktivkræfterne og de direkte producenter... som afslører den inderste hemmelighed, den skjulte basis for hele den sociale struktur og med den suverænitets- og afhængighedsrelationernes politiske form..."⁴⁴ Marx understreger videre, at den 'determination', som der her er tale om, er af en historisk-konkret 'grænsesættende art':⁴⁵ Den bestemmer muligheder og variationsbredde. Den i en bestemt type samfundsformation dominerende grundrelation kan så igen -betinget af en hel række konkrete historiske omstændigheder- være udformet i "uendelig mange varianter og fremtoninger".⁴⁶

Et 'klassesamfund' er så for Marx et samfund hvor et lille mindretal af samfundets medlemmer i kraft af dets kontrol over produktionsmidlerne samt – vil jeg igen under-

strege – politiske og ideologiske magtmidler i øvrigt – ‘udtrækker’, ‘udpumper’, ‘tilegner’ sig det samfundsskabte merprodukt og bestemmer over dets videre anvendelse. Det ligger ikke i denne bestemmelse, at merproduktet derefter sløses bort i vanvittig luksus. Dette har måske været tilfældet i visse samfundstyper. Det er imidlertid en hovedpointe hos Marx, at netop kapitalismen har været og er karakteriseret ved den bestandige eksplosive forøgelse af merproduktet og dets stadige anvendelse i en udvidet reproduktion.

‘Udbytning’ kan i øvrigt foregå på meget forskellig måde. Den kan være direkte som f.eks. i udbytningen af slaver, fæstebønder, forpagtere eller lønarbejdere eller den kan være indirekte og foregå gennem statslig beskatning, udpresning til militærtjeneste, tvangsarbejde af forskellig slags etc.. Marx identificerer her nogle hovedtyper: udtrækning af merproduktet gennem ufrit arbejde: slaver, livegne, fæstebønder etc, udtrækning af et merprodukt fra forpagtere og småproducenter gennem renter og ydelser af forskellig slags og udtrækning af et merprodukt gennem et moderne system af lønarbejde.⁴⁷ Det er dog vigtigt, at understrege hans oven citerede bemærkning om mangfoldigheden af konkrete varianter af grundrelationen.

‘Klassekamp’ kan igen defineres som den fortløbende kamp mellem udbytende og udbyttere om udpresning og overførelse af merproduktet og de magtpositioner som indgår i denne sammenhæng. ‘Kamp’ må her forstås i meget bred forstand, strækkende sig lige fra modvillighed, nedsat arbejdstempo, skødesløs omgang med arbejdsredskaber etc til udviklede kampe karakteriseret ved en høj grad af organisation og interessebevidsthed.⁴⁸ Også myter, legender, symboler, historier, doktriner, udviklede teorier etc. indgår i klassekampene idet de rent faktisk medvirker til at befæste og legitimere bestemte udbytningsforhold.⁴⁹ Oldtidens myter og teorier om slaveri som ‘naturlig’ og slaver som ‘talende instrumenter’ er eet eksempel,⁵⁰ middelalderens teorier om den naturlige hierarkiske orden et andet eksempel,⁵¹ stalinismens ideologi om ‘den realiserende

de socialisme’ et tredje eksempel,⁵² og nutidige teorier om samfundet af ‘frie, lige borgere’, det ‘frie marked’ og det ‘upartiske samfund’ er et fjerde eksempel.⁵³ Den marxistiske klasseanalyses analytiske kraft og kritiske skarphe-
 de fremkommer netop ved at den trænger ned under overfladen af sådanne ideologiske konstruktioner.

Udbytningen består hele tiden i at et lille mindretal tilegner sig og bestemmer over det sociale merprodukt. Der er således en forskel på ‘undertrykkelse’ og ‘udbytning’. For at bruge Olin Wright’s illustrative eksempel: Nordamerikas indianere blev undertrykte af den indtrængende hvide befolkning, helt grænsende til folkemord, men de var ikke udbyttede, idet de ikke leverede noget ‘merprodukt’. Af samme grund kunne de hvide kolonister roligt sige: “den bedste indianer er en død indianer!” Sydafrikas farvede befolkning under Apartheid regimet var omvendt både undertrykt og udbyttet Dens produktion af et merprodukt var vigtig for den hvide overklassens position og handlemuligheder. Derfor blev den nok undertrykt og dårligt behandlet, men ikke udryddet som indianerne i Nordamerika.⁵⁴

Det kan her være instruktivt at kontrastere Marx’ udbytningsbegreb med et moderne *rational choice* inspireret udbytningsbegreb der har været meget fremme i diskussionen og som i den neo-marxistiske tradition er slået igennem hos de såkaldte ‘rational choice marxister’. John Roemer er her det ledende navn. John Roemer opererede netop med en generel rational choice inspireret udbytningsmodel. Han sondrede mellem forskellige ‘udbytningssystemer’ alt efter hvilken type ‘assets’, ‘ressources’, ‘endowments’, der er fremherskende i det pågældende system.⁵⁵ Ejendom og ejendomsforhold er for Roemer fordelingen af ‘assets’/‘endowments’, ikke som hos Marx den faktiske sociale kontrol over produktionsmidler og økonomiske ressourcer.⁵⁶ Roemer definerede derefter ‘udbytning’ som den situation der foreligger, når en koalition af individ-aktører ville blive bedre stillet, hvis de med deres per capita andel af den/de relevante

‘assets’ trak sig ud af spillet.⁵⁷ Og omvendt, er ‘udbyttere’ de der er i den modsatte situation.⁵⁸ Fokus er altså helt i overensstemmelse med den recept for en ‘forbedring’ af Marx, som Jon Elster foreslår i sin kendte Marx-kritik, nemlig på individets valg og handlinger.⁵⁹ Fremgangsmåden hos Roemer er tillige abstrakte ræsonnementer gennemført som en række tankeeksperimenter. Man bemærker sig også, at klasseforholdet her kommer i stand gennem et *valg*, en antagelse der eksplicit fremlægges og diskuteres hos også Adam Przeworski.⁶⁰

I deres iver efter at fastholde en konsekvent metodisk individualisme kommer rational choice teoretikere som Elster, Roemer og Przeworski til at indføre en fritsvævende voluntarisme i deres teoretiske model, en voluntarisme som igen bundet i en positivistisk videnskabsopfattelse.⁶¹ I den forbindelse synes de også at operere med en besynderlig 2-fase sekvens.⁶² Først optræder der i en ad hoc etableret spil-situation en række individ-aktører som på mystisk vis er udstyrede med forskellige, og forskellige mængder af, ‘assets’/ ‘endowments’, derefter ‘vælger’ disse så, forfølgende en optimeringsstrategi, deres respektive positioner, herunder klassetilhørsforhold.

Nu kan man dertil for det første sige at, uanset muligheder i den ene eller den anden type samfund for individuel social mobilitet, og den har som bekendt været meget forskellig,⁶³ så er det vel et faktum, at alt efter økonomisk udviklingsgrad og den måde et helt samfund er skruet sammen på, så vil der i et givet samfund være så og så stor en andel af befolkningen der må være bønder, så og så en stor andel der må/kan være arbejdere o.s.v..for at det givne samfund overhovedet kan fungere. De russiske bønder i 1917, udgørende ca. 80 % af Ruslands befolkning, kunne f.eks. ikke bare alle sammen sige, at nu ville de hellere være godsejere, eller industriarbejdere eller måske endda kapitalister. Ej heller kunne middelalderens fæstebønder eller antikkens slaver bare sige, at nu ville de spille et andet ‘spil’.

For det andet, så kan man konstatere, at de

moderne rational choice orienterede klasseanalytikere ikke formår at fastholde opmærksomheden omkring den fundamentale proces af struktur-aktør relationer omkring udpressningen, overførelsen og tilegnelsen af det samfundsmæssige merproduktet, der er så central i ethvert samfund. Fokus i analysen er så at sige blevet løftet opad til cirkulationssfæren. Men når fokus således bliver rettet mod forskellige ‘optimerings-spil’ (inden for en bestående social orden som man i øvrigt ikke forsøger at analysere og teoretisere nærmere), ja, så mister rational choice teoretikerne, som helt rigtigt pointeret af Meiksins Wood, også interessen og blikket for en grunddynamik i historiske forandringer.⁶⁴ Men det er omvendt netop det, der er Marx’ hovedinteresse.

Og da Erik Olin Wright bevægede sig fra sin oprindelige forståelse af udbytning som funderet i produktionen og som altid historisk-specifik over mod et abstrakt udbytningsbegreb fokuserende på udnyttelse af forskellige typer af ‘assets’ i fordelingssituationer, så bevægede han sig over i en John Roemer’sk rational choice inspireret position, og fjernede sig fra en forståelse af netop de specifikke konfigurationer af magt og interesser i et kapitalistisk samfund, ja i konkrete samfundsformationer overhovedet.⁶⁵

Ud over afgrænsningen overfor et rational choice inspireret udbytningsbegreb og Giddens’ udbytningsbegreb kan det Marx’ske udbytningsbegreb også afgrænses overfor det begreb om ‘closure’ som anvendes i dele af den weberianske tradition og som også kan spores som en opfattelse i den nyere diskussion.. Ifølge den engelske sociolog Frank Parkin, f.eks., vil enhver ulige fordeling af ressourcer før eller senere føre til dannelsen af antagonistiske grupper: Den privilegerede gruppe vil gennem en ‘closure’/‘exclusion’ strategi (d.v.s. en strategi for bevarelsen af den privilegerede gruppe som en lukket gruppe samlet omkring sine privilegier) søge at befæste og sikre sin privilegerede situation. Omvendt vil den/de upriviligerede gruppe(r) gennem en ‘usurpation-strategy’ søge at ænd-

re på netop denne situation.⁶⁶ Grupperne kan være defineret meget forskelligt, gennem kollektive kriterier – race, religion, etnicitet etc.) eller ved individuelle (uddannelse, f.eks.). Ifølge Parkin er denne ‘closure’-teori den marxistiske udbytningsteori overlegen fordi den er bredere, omfattende også andre udbytningsformer end klasseudbytning i kraft af kontrol over produktionsmidler.

Man bemærker sig imidlertid straks, at Parkin her fokuserer på ulighed, privilegeret position, ikke på det Marx forstår ved udbytning, nemlig en hel fundamental proces for udtrækning, overførelse og tilegnelse af det sociale merprodukt. Marx analyserede faktisk også en række af sådanne ‘closure’-spil og situationer, som Parkin interesserer sig for, men Marx slap aldrig af syne, det grundforhold, at alle sådanne spil og konflikter som forudsætning netop har et samfundsskabt merprodukt. En anden forskel er, som påpeget af den engelske sociologi Nicos Mouzelis, den, at Parkin eensidigt fokuserer på aktørers strategispil, hvor Marx’ hovedfokus er struktur-aktør dialektikken. Eller sagt på en anden måde, Parkin er, lige som rational choice teoretikerne, eensidigt optaget af socialintegration-dimensionen og abstraherer omvendt helt fra systemintegrationen.⁶⁷

Kunsten består imidlertid netop i at spænde over såvel aktør som struktur dimensionerne og dialektikken herimellem. Louis Althusser ville rekonstruere Marx som strukturalist. Jon Elster ville ‘rense’ ham, gøre ham moderne forståelig, ved at reducere ham til rational choice teoretiker. Stakkels Marx. Han erklærede ellers klart og tydeligt, at han var struktur-aktør teoretiker.⁶⁸

Marx opfatter altså for det første udbytning som altid historisk-konkrete sociale processer af struktur-aktør relationer, ikke en række abstrakte individuelle valg-situationer. For det andet er udbytning og magt koblet sammen og klasserne er både politiske og økonomiske grupperinger. For det tredje fokuserer han på produktionen og udtrækningen og overførelsen af merproduktet. I alle tre henseender adskiller Marx’ teori sig fra nutidige forsøg på at

udvikle en rational choice inspireret ‘generel teori om udbytning’ med fokus på fordeling.⁶⁹ Hans udbytningsbegreb adskiller sig således fra såvel Anthony Giddens’ begreb om udbytning som ‘dominans opbakket interesse’, som fra *rational choice* teoretikernes abstrakte udbytningsbegreb som fra Frank Parkin’s ‘closure’ teori.⁷⁰ Ingen af disse går ned i og analyserer magtforholdene omkring udtrækningen af det samfundsmæssige merprodukt og de videre samfundsmæssige og politiske konsekvenser heraf. Det gør Marx.

Klassekonflikter i Marx’ angivne forstand er bestemt ikke de eneste interessante konflikter, som man kan beskæftige sig med i samfundsanalyser, men de folder sig ud langs de skiftende samfundsformationers tektoniske brudflader, fordi de netop vedrører adgangen til og kontrollen med de fundamentale forudsætninger for og midler til tilvejebringelse af såvel de elementære livsbetingelser, som *det* sociale merprodukt, der udgør den uomgængelige sokkel for alle øvrige aktiviteter i ethvert givet samfund.⁷¹

4. ‘Herskende Klasser’ og øvrige klasser som bestemte ud fra magt og funktion.

Marx’ ‘sociale klasser’ er altså bestemt ved deres indplacering i produktionsforholdene, ja, klasser og klasserelationer er afgørende i den stadig konstituering og omformning af disse. Marx lægger her afgørende vægt på spørgsmålet om hvem der rent faktisk har den sociale kontrol over produktionsmidler og –betingelser og som i kraft af denne kontrol kan tilegne sig merproduktet og bestemme over dets videre anvendelse. Marx opererer altså med et bredt sociologisk ejendomsbegreb. ‘Ejendom’ er for ham *faktisk social kontrol* over produktivkræfter og økonomiske ressourcer. Marx fokuserer hele tiden på sociale relationer, ikke på retsregler.⁷² Derudover fastholder han et helhedsperspektiv samt dialektikken mellem social handlen og sociale strukturer. Mange kritikere går her galt i byen med deres kritik fordi de tilskriver Marx et snævert

Merværditeorien er et nøglebegreb i den marxistiske teori. Fabriksarbejdere monterer elektronikdele på samlebånd i en fabrikshal i 1972. (Foto: Arbejdermuseet & ABA, Fotograf: Poul Hansen)

juridisk begreb om ejendom, samt i øvrigt abstraherer fra hans generelle samfundsforståelse og metode. Det gælder f.eks. Ralph Dahrendorf og James Burnham samt, noget mere overraskende, C.Wright Mills.⁷³ Dahrendorfs klassiske Marx-kritik, specielt, er her nærmest paradigmatiske: Først isolerer Dahrendorf ejerforholdet, løsriver det fra den samfundsmæssige totalitet. Dernæst skyder han Marx en ren legalistisk opfattelse i skoene således at 'ejendom' bliver reduceret til ejendom i formel, retslig forstand. Endelig reducerer han Marx' klasser til rent økonomiske fænomener. Efter

denne stribe af reduktioner forkaster han så Marx' begreber om klasser og ejendom som værende for begrænsede.⁷⁴

Den 'klasse' som i ethvert samfund tilegner sig merproduktet og bestemmer over dets videre anvendelse er pr. definition 'herskende klasse'. Den behøver ikke nødvendigvis at være velintegreret, sammenspist og med en veludviklet bevidsthed om fælles interesse, ja, den kan godt være brudt op af interne konflikter, men den er herskende klasse set i relation til spørgsmålet om kontrollen over produktionsmidler samt produktionen, udtrækningen

og overførelsen af merproduktet. Også staten kan være en herskende klasse.

Medens bestemmelsen af 'den herskende klasse' (eller de herskende klasser) således sker ud fra en besvarelse af spørgsmålet om øverste sociale kontrol med produktionsmidler og økonomiske ressourcer samt hele placeringen i merprodukt udtrækningen og overdragelsen, placeres de øvrige klasser så igen ud fra deres relationer til den således definerede 'herskende klasse' samt i det hele taget ved deres nærmere indplacering i produktionsforholdene, der her ses som magthierarkier der til stadighed konstitueres, rekonstitueres og omvandles i de fortløbende sociale processer. Analyserne må her hele tiden fokusere på faktiske magtforhold og interesser og pløje sig ned under overfladen af etiketter, symboler og ideologiske proklamationer.

Analyserne må herunder også hele tiden, som fremhævet af den canadiske historiker George Comninel, være historisk-konkrete.⁷⁵ Det er vigtigt at undersøge og analysere i hvert samfund for sig og for hver given periode de konkrete udbytningsforhold og klassekonstellationer. Historien er, som fremhævet allerede i 1846 af Marx, ikke nogen uundgåelig udviklingssekvens af faser frem mod et iboende mål, men blot en række successive udbytningsforhold, forhold som netop altid må identificeres og forklares gennem konkrete historisk-sociologiske undersøgelser.⁷⁶

'Klasserne' er heller ikke nogle én gang for alle givne størrelser, nogle a priori givne brikker, som teoretikeren kan anbringe i et bestemt mønster og i en bestemt historisk sekvens. Klasserne –herunder 'staten'– dannes og omformes hele tiden og somme tider opstår der også klasser og klassekonstellationer og statslige konstruktioner, som er uventede for teoretikerne fordi de ikke kan passes ind i nogle forudfattede skemaer og fase-konstruktioner. Dette var f.eks. tilfældet med stalinismens udvikling i Sovjetunionens efter 1917 og med fascismen. I begge tilfælde opstod der noget *nyt*, nyt i forhold til udbredte udviklingsforestillinger i såvel den liberalistiske, som den socialistiske tradition.

5. Klasser, bevidsthed og identitet

Klasseanalysen er et skarpt, kritisk redskab, men den må foretages med omhu og ikke stivne i de gamle formler. Det vigtigste er det anviste fokus på magt og funktioner i produktionen og de spørgsmål den stiller, ikke de facit der fremstod af analyser af det 19 århundredes europæiske samfund. Analysen må være nutidig og konkret og afdække de faktiske 'klasser' der udvikler sig i de sociale og politiske processer. 'Klasser' er ikke én gang for alle givne 'brikker' som man bare kan flytte rundt på og så præsentere resultatet som en 'analyse'. Man må besværligt studere den konkrete givne virkelighed. Man må også være opmærksom på at 'klasser' er i stadig forvandling. Et særligt problem er spørgsmålet om forholdet mellem faktisk placering i produktionshierarkiet og bevidsthed. Marx søgte som bekendt at komme problemets løsning et skridt nærmere med sin sondring mellem 'Klasse an sich' og 'Klasse für sich'.⁷⁷ Men det kan kun være begyndelsen til enhver analyse af en kompleks realitet.⁷⁸

'Sociale klasser' er ikke blot internt fraktionerede og i stadig bevægelse og forandring. Det hele er endnu mere komplekst. Hvert enkelt medlem af et givet samfund er samtidig med at han /hun er forankret i klasse-magt hierarkiet og til stadighed på den ene eller den anden måde inddraget i den løbende proces her *samtidig* også medlem af andre grupperinger, etniske, nationale, religiøse o.s.v.. Identitetsskabelsen kan herunder blive meget kompleks og foregår hele tiden som løbende processer og i en aktiv virksomhed.⁷⁹

Samtidig er det imidlertid vigtigt at fastholde, at der på ethvert givet tidspunkt *er* nogle objektive relationer der indrammer og betinger aktørernes adfærd. Et lands økonomiske udviklingsgrad, dets erhvervsfordeling, dets p.t. klassestruktur, dets statsopbygning og dets internationale position er ikke bare nogle diskursteoretiske konstruktioner, ikke ren og skær fantasi, men objektive strukturelle relationer. Men de er menneskeskabte og kan derfor også på længere sigt ændres, selvom de i

den givne nutid er benhårde realiteter. Såvel den socio-økonomiske udvikling som stats- og nationsbygningen har historien igennem bestået af kæder af struktur-aktør relationer. Der har været flere udviklingsveje og kan også være det fremover. Derfor kan der også undervejs opstå noget *nyt*, nyt i forhold til gængse forventninger og udviklingsforestillinger.

Den angivne grundopfattelse og tilgang indebærer også en afgrænsning til en anden populær nutidig retning i samfundsvidenskaberne og historieskrivningen. Den indebærer en forkastelse af diskursteoretikernes opløsning af såvel samfund som aktører i et kalejdoskopisk virvar af 'diskursive artikulationer'. De såkaldte 'diskursteoretikere' indgik i den post-strukturalistiske modreaktion. 'Samfundet' eksisterer ikke, proklamerede Ernesto Laclau og Chantal Mouffe i deres indflydelsesrige værk fra 1985.⁸⁰ Men også 'subjektet' blev opløst.⁸¹ Sprog og handling kunne efter Laclau's og Mouffe's opfattelse ikke adskilles. Det de kaldte 'artikulation' var enhver tale/handlen hvorved der etableredes relationer mellem elementerne, således at disses identitet derved modificeres.⁸² Derved fremkommer en 'diskurs'. Men der er her tale om en vedvarende proces. Alt er flydende og under stadig omdannelse, opløsning og nydannelse. Hele den sociale virkelighed blev hos dem til en stadig forbistrømmen af 'diskursive artikulationer'. Relationer går på kryds og tværs og 'virkeligheden' er blot det subjektivt oplevede.

I sin yderste konsekvens fører denne opfattelse ud i det absurde: Hvis fangerne i Auschwitz 'bare' havde konstrueret en anden 'diskurs' og bildt sig selv ind, at de i virkeligheden var i en ferielejr, ja, så *ville* de have været i en ferielejr! Sådan var det naturligvis ikke. I den virkelige verden støder aktørerne hele tiden på modstand og objektive omstændigheder, som de ikke bare kan bilde sig ind at de ikke er konfronteret med eller tale sig ud af. Den 'sociale virkelighed' er meget andet og mere en 'diskursive artikulationer', og hvis man ikke erkender det, kan man hverken forklare bestående samfund eller social forandring. Det er videre også vigtigt, at fastholde

en sontring mellem 'ideologi' og 'virkelighed'. Diskursteoretikerne gør det hele til subjektive forestillinger, hvorved selve spørgsmålet om forholdet mellem ideologi og virkelighed bliver meningsløst.

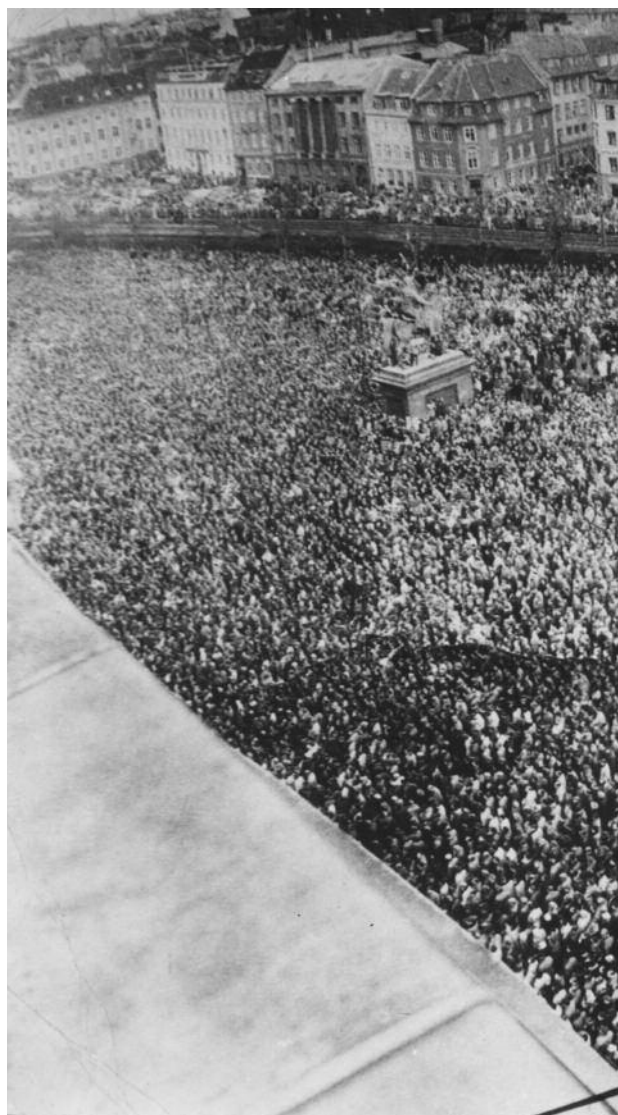
Sociale strukturer såvel som aktører er 'virkelige', ikke bare vilkårlige subjektive konstruktioner. Den totale opløsning af den samfundsmæssige virkelighed i fortløbende, vilkårlige 'diskursive artikulationer' og den 'flade' opfattelse af den sociale virkelighed renset for hierarkier er dødbringende for enhver forskning i og teoretisering af samfundsmæssig forandring. Derimod er det naturligvis vigtigt at være opmærksom på de ideologiske forestillingers plasticitet. Diskursteoretikerne udvikler her en vigtig indsigt og et vigtigt bidrag til forskningen. Man kan sige, at det positive bidrag i diskursteoriene er deres opmærksomhed på 'diskursernes' plasticitet og foranderlighed, samt deres rolle i de politiske kampe. Hvor de for tiden så populære totalitarismeteorier opfatter ideologierne som enten én gang for alle skabte blokke af erklærede programpunkter, eller alternativt som epidemier af ondskab, der pludselig bryder ud,⁸³ så har diskursteoriene i det mindste fokus på diskurserne som faktiske opfattelser og deres konstruerede karakter og foranderlighed. Problemet er at diskursteoretikerne, fordi de er på krigsfod med ethvert begreb om 'samfund' og 'samfundsmæssige forhold', gennemgående abstraherer fra den konkrete samfundsmæssige kontekst. Det *kan* faktisk lade sig gøre at forene begge indsigter i en samlet analyse der medtager både de politiske ideologiers plasticitet og foranderlighed og den konkrete samfundsmæssige kontekst.⁸⁴ Men så er der netop ikke længere tale om en ren diskursanalyse, og 'diskurserne' er ikke længere bare 'diskurser', men 'ideologier'.

6. Klasseanalysen og kapitalismeanalysen

Marx' klasseanalyse blev af ham specielt bragt i anvendelse ved analysen af kapitalismen. I *Kapitalen* fremstiller Marx en rendyr-

ket model af kapitalismen og der optræder her kun 2 klasser, nemlig kapitalister og arbejdere.⁸⁵ Men Marx' konkrete klasseanalyser var meget mere nuancerede.⁸⁶ Han opererede i sine analyser af udviklingen i Frankrig med hele 5 forskellige klasser, nemlig godsejere, bønder, kapitalister, arbejdere og småborger-skab. Han inddrog herunder ikke blot de sociale klasser i deres forskellige udviklingsgrader og fraktioneringer, men også andre sociale lag, grupper, kategorier, samt det vi i dag ville kalde eliter, statsapparatet og videre institutioner samt såvel den nationale som den internationale kontekst. Men han ville ikke være Marx, hvis han ikke samtidig vedvarende understregede, at hele dette fascinerende, komplekse liv foregik på sokkelen af det samfundsmæssige merprodukt. Uden et sådant ville aktørerne have haft andet at tænke på end at dyrke politik, religion og ideologi.⁸⁷ Også den 'statsmaskine', som efter hans opfattelse var et hovedbytte for de stridende parter,⁸⁸ kunne ikke være frembragt og opretholdt uden det samfundsmæssige merprodukt. I den forstand er udtrækningen og tilegnelsen af merproduktet og det grundlæggende modsætningsforhold mellem de klasser der frembringer produktet og de klasser samt staten, der tilegner sig det og bestemmer over dets videre anvendelse 'fundamental', den 'skjulte basis' for hele den samfundsmæssige tilværelse.⁸⁹ Men det mangfoldige, differentierede liv der rejser sig på denne 'sokkel' er bestemt vigtig og netop ikke bare et epifænomen, men tværtimod højst reelt.

Marx' teori om klasser, merprodukt og klassekamp er helt centrale for forståelsen af hans kapitalismebegreb og kapitalismeanalyse, der ofte misforstås som en ren 'økonomisk' analyse. Marx opfatter først og fremmest 'kapitalismen' som et socialt system, der indebærer en adskillelse af de direkte producenter fra produktionsmidlerne, udviklingen af lønarbejde-kapital relationen, generaliseret vareproduktion, markedsimperativet, profitmekanismen og akkumulationstvungen. Men Marx opererer så i øvrigt med 2 forskellige kapitalisme-begreber. Og her tænker jeg ikke

på den elementære sontring mellem den faktiske kapitalisme, og den rendyrkede model af et kapitalistisk system, som han udvikler i *Kapitalen*, ejheller de forskellige abstraktionsniveauer som han opererer med i *Kapitalen*. Alt

I 1956 gjorde arbejderklassen oprør mod kapitalens udbytning. Rationaliseringerne på arbejdspladserne var drevet for vidt, og arbejderne havde ikke fået tilstrækkelig del i merproduktet. Utilfredsheden kulminerede i en kæmpedemonstration foran Christiansborg 13.april 1956. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

dette er velkendt og ofte diskuteret i litteraturen.⁹⁰ Jeg tænker mere på det forhold, at Marx for det første taler om 'kapitalismen' som et socio-økonomisk system, og altid her som en enhed af produktionssfære og cirkulationss-

fære, aldrig bare som 'markedsøkonomi, og altid historiceret og svøbt ind i videre sociale forhold.

Men Marx taler, for det andet, også ofte om kapitalismen som en hel civilisation, der ud-

vikler sig og destruerer alle hidtidige værdier, normer og livsmåder: "Bourgeoisiet har", siger Marx, "hvor det er kommet til magten ødelagt alle feudale, patriarkalske, idylliske forhold. Det har ubarmhertigt sønderrevet de brogede bånd, der i feudaltiden knyttede mennesket til det naturlige foresatte, og har ikke ladet andet bånd tilbage i menneskenes forhold til hinanden, end den nøgne interesse, den følelsesløse 'kontante betaling'. Det fromme sværmeris, den ridderlige begejstring, det spidsborgerlige føleris hellige stemning har det druknet i den egoistiske beregnings iskolde vand", og han fortsætter nogle afsnit senere i samme tekst: "de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker bourgeoisiets tidsalder frem for alle andre. Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede inden de kan nå at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af..."⁹¹ Dette er en bred civilisationskritik og Marx giver her udtryk for en meget bred kapitalismeforståelse. Det er en forståelse og en kritik, der dukker frem igen og igen i hans teoretiske produktion gennem årene.⁹²

Det kan være oplysende at kontrastere Marx' kapitalismebegreb og – analyse med andre begreber og forståelser, der er fremme i tiden. Neo-liberalisten Milton Friedman f.eks. reducerer 'kapitalisme' til 'markedet', der præsenteres som en næsten æstetisk fuldkommen mekanisme for allokering af ressourcer og goder.⁹³ Friedman abstraherer her for det første totalt fra de magtrelationer, som 'markedet' også rummer, endvidere fra markedets sammenkobling med produktionen, og endelig fra økonomiens sammenfletning med øvrige samfundsmæssige forhold. Boltanski & Chiapello repræsenterer en anden ensidighed: her bliver kapitalismen nærmest reduceret til mentalitetshistorie.⁹⁴ Med Naomi Klein er vi derimod vendt tilbage til den blodige virkelighed, de faktiske forløbs sammenfletninger af politik og kapitalisme.⁹⁵ Desværre lægger Klein så megen vægt på Friedman-

doktrinens udbredelse, at hun hermed tangerer en konspirationsteori, men hendes skildring af den rå, brutale faktiske udvikling er velgørende realistisk sammenlignet med Friedman's trefoldige abstraktion og Boltanski's og Chiapello's ensidige åndfuldhed. Men Marx pløjede dybere. Med det flerdimensionale kapitalismebegreb fik han afdækket nogle grundlæggende magt og udbyttningsrelationer i kapitalismen og grunddynamikken i dens udviklingsforløb.

7. Staten som herskende klasse

I begge Marx' forståelser af kapitalisme er teorien om merprodukt, udbytning og klasser central. I processerne af udbytning og undertrykkelse indgår imidlertid også staten, ikke blot som medspiller, ej heller blot som et bytte for stridende klasser og eliter, men også som en selvstændig faktor, herunder som en i sig selv herskende klasse. Jeg vil her hævde, at ikke blot spiller staten, som fremhævet af Brenner, Comminell, Meiksins Wood og Perry Anderson, en vigtig, om end varierende, rolle ved selve udpresningen og overførelsen af merproduktet i et samfund.⁹⁶ Staten har tillige ofte *selv* være en 'herskende klasse'. Ja, den 'herskende klasse' i nogle af de første store organiserede samfund i historien var faktisk en klasse af præster, bureaukrater og krigere, altså 'staten'. I middelalderens europæiske feudalsamfund var stat og herskende klasse, som påpeget af Robert Brenner, nærmest sammenfaldende.⁹⁷ Også senere i historien har 'staten' i høj grad, som så overbevisende påvist af Charles Tilly, som led i de fortløbende statsbygningsprocesser vedvarende udpresset ressourcer fra modvillige befolkninger.⁹⁸ I Rusland har denne statens position som ikke blot det politiske magtapparat, men også som en 'herskende klasse' været fremtrædende både i landets historiske udvikling og senere i Stalins Rusland.⁹⁹ Den her fremførte opfattelse af statens karakter og rolle indebærer nok en udvidelse i forhold til Marx' egen teori, men er dog ikke helt uden grundlag i den.¹⁰⁰

Man kan, mener jeg, gøre mere eksplicit en teori, som ligger i svøb hos Marx: Staten har historien igennem ikke blot været involveret i de sociale konflikter og støttet og opretholdt herskende klassers og elitors dominans over og udbytning af de lavere sociale klasser og lag samt i det hele taget bistået ved den fundamentale udtrækning af merproduktet (: dette er den sunde grundindsigt i den gængse marxistiske opfattelse af staten som en 'klassestat'), men staten har tillige været en autonom faktor og stat og krige har spillet en vigtig og selvstændig rolle i statsbygningen og i den videre samfundsudvikling. Ikke blot kapitalismen, men også statslige elitors bestræbelser på, under internationalt pres, at udvikle statsbygningen og ressourcegrundlaget herfor, har f.eks. været med til at drive den økonomiske udvikling fremad. Staten har også, om end i varierende grad, spillet en helt selvstændig rolle i forhold til de øvrige sociale aktører. Endelig, sidst men ikke mindst, så har staten, set i forhold til den fundamentale udtrækning af merproduktet i ethvert samfund, historien igennem selv været en 'herskende klasse', en tese vi som sagt kan finde tilløb til hos Marx og Engels, men som jeg altså generaliserer.

Statens selvstændighed har på den anden side naturligvis aldrig kunnet være så stærk, at det pågældende samfunds 'systemintegration' kom i fare ('systemintegration i en David Lockwood'sk forstand').¹⁰¹ Men det omvendte er selvfølgelig *også* tilfældet: den økonomiske virksomhed kan aldrig frigøre sig så meget fra det øvrige samfund, at dette bryder sammen. Såvel politik som økonomi opererer under systemintegrationens betingelser. For det andet gælder det fundamentale, at alle disse aktiviteter i ethvert samfund har hvilet og hviler på en sokkel af merproduktskabelse og udtækning, 'sokkel' forstået som et altid historisk-konkret kompleks af socio-økonomiske, politiske og ideologiske struktur-aktør relationer, og at såvel staten som de øvrige 'herskende klasser' til en begyndelse må forstås ud fra deres deltagelse i denne proces. Men analysen kan ikke standse her. Staten og de sociale klasser må *også* forstås ud fra deres løbende

ageren i de faktiske historiske processer. De faktiske historiske udviklingsforløb og statens og de sociale klassers roller her må studeres netop historisk-konkret uden a priori forudfattede konklusioner om de faktiske kausalsammenhænge.

8. Nutidens classesamfund

I nutidens udviklede kapitalistiske lande måtte 'den herskende klasse' bestemmes som de eliter og grupper som rent faktisk 'socialt kontrollerer' produktionsmidler og -betingelser og i kraft heraf tilegner sig det samfundsskabte merprodukt og bestemmer over dets anvendelse. Og dette hvad enten de formelt er registrerede som 'ejere' eller ej og hvad enten de er placerede i erhvervslivet eller i statsapparatet eller begge steder. Den 'herskende klasse' i udviklede kapitalistiske lande kan udmærket vel være et helt konglomerat af økonomiske, politiske og ideologiske eliter som tilsammen kontrollerer produktivkræfter og økonomiske ressourcer og bestemmer over merproduktet, men som også har indbyrdes interessekonflikter.¹⁰² En sådan analyse vil ingenlunde være uproblematisk, blandt andet rejser den det vigtige spørgsmål om forholdet mellem eliter og klasser, men dens slagkraft i forhold til den gængse mainstream forsknings optagethed af individ- aktørers rational choice overvejelser, af medborgerskab, eller af fritsvævende netværks relationer turde være indlysende.¹⁰³

Også i bunden af de udviklede vestlige samfund er vældige omformningsprocesser i gang. Mængden af lønarbejdere af alle slags er øget, og en stor del af disse er placeret i det Olin Wright har kaldt 'underordnede arbejdspositioner'.¹⁰⁴ Samtidig er de store folkelige organisationer for demokratisk deltagelse og autonom kulturudvikling imidlertid blevet knust eller er under afvikling. Den sociale solidaritet er ved at krakelere, samtidig med at det klassiske deltagelsesdemokrati er blevet forvandlet til et markeds- og forbrugerdemokrati.¹⁰⁵ Mere og mere borteroderer markedsrelationernes altomfattende gennemtrængning af alle samfundsområder og livs-

Kapitalen finder nye udbytningsmål. Tekstilfabrik i Kina. (Arbejdermuseet & ABA)

forhold det civile samfund, som skulle udgøre grundlaget for ethvert levende demokrati. Klassemæssigt er bunden af de udviklede samfund blevet atomiseret, samtidig med at toppen er blevet mere velorganiseret og resourcestærk end nogensinde.¹⁰⁶

Et andet eksempel på klasseanalysens relevans er Sovjetunionen under Stalin: Går vi her ned under forfatningens bestemmelser om 'hele folkets ejendom' og Stalins ideologiske proklamation fra 1936 om den 'realiserede so-

cialisme' og stiller spørgsmålene om faktisk social kontrol over produktionsbetingelser og merprodukt så bevæger vi os netop ind i analyser af *nomenklaturaen* som en ny 'herskende klasse' eller elite.¹⁰⁷ I forlængelse heraf kan også vigtige politisk-socio-økonomiske processer i det tidligere Sovjetunionen og i Østeuropa efter 1989 analyseres som nye klassesdannelse processer', hvor der i den tidlige og afgørende fase indgik et element af det der er blevet kaldt 'conversion of power'. Det

vil sige den proces, hvor dele af den tidligere 'nomenklatura' byttede sin politiske kapital om til økonomisk kapital.¹⁰⁸

Et tredje eksempel er den vældige klasseformnings proces, der er under udvikling i et land som Kina, hvor der ud af den tidligere parti- og stats-elite samt en opstigende økonomisk elite er ved at udkrystallisere sig en ny 'herskende klasse', samtidig med at der fortsat i landet eksisterer uhyre mængder af bønder og samtidig med at der er ved at udvikle

sig et moderne asiatisk proletariat, hvis eksistens vilkår kan minde om det engelske proletariats under den industrielle revolution i England.¹⁰⁹ Tilsvarende processer er under udvikling i andre lande af det der tidligere blev kaldt 'den tredje verden, f.eks. lande som Indien og Indonesien, og Latinamerika.¹¹⁰

Ser man omvendt på verdens økonomisk mest udviklede og magtfulde nation, USA, så har det politiske-militære-industrielle kompleks af strukturer og aktører fået en så enorm magt, at selv konservative og liberale iagttagere bekymret advarer mod faren for 'plutokrati' og om 'latinamerikanske tilstande'.¹¹¹ I absolut henseende har ingen 'herskende klasse' i historien nogensinde haft så meget magt, forstået som både ressourcer og indflydelse, som nutidens amerikanske 'herskende klasse', det 'politisk-militær-industrielle' kompleks'.¹¹²

På globalt plan kan man, som et femte eksempel, måske endda også tale om en begyndende udvikling af en international elite/'herskende klasse' bestående af lederne af en række stormagtsnationer, med det amerikanske politisk-militær-industrielle kompleks i spidsen plus eliterne i de globale finansinstitutioner og multinationale selskaber og modstående hertil et globalt proletariat.¹¹³ Globalt er klassen af lønarbejdere under alle omstændigheder blevet enormt forøget i kraft af den generelle tilbagegang for bønderne. "Middelalderen ophørte i 1950'erne", erklærer den engelske historiker Eric Hobsbawm, og derved tænker han på den generelle tendens til en verdensomfattende reduktion af massen af bønder, dog med Indien og Kina som vigtige undtagelser.¹¹⁴

Globaliseringsproblematikken er naturligvis langt mere omfattende og mangefacetteret end som så. Ja, selv konceptet som sådant er endda blevet anfægtet og diskuteret.¹¹⁵ Min egen opfattelse er her den, at 'globaliseringen' har stået på siden omkring 1500 og udviklet sig gennem flere faser. Endvidere at den hele vejen, og også i dag, har indbefattet og indbefatter såvel økonomisk udvikling som statsudvikling, såvel udvikling af verdenssystem- og center-periferi relationer, som udvikling af

stat og krige, af udvikling af samarbejdsrelationer, men sandelig også af dominans- og udbytningssrelationer.¹¹⁶ Dette gælder også i nutiden. Dominans, udbytning, realpolitik og egoisme er ikke pludseligt forsvundet ud af verden efter at have været så fremtrædende hele historien igennem. Men det er netop denne barske virkelighed som såvel den politologiske *mainstream* som medierne skjuler med de populære overfladebegreber om 'det internationale samfund', 'humanitær aktion' og 'kampen mod terror'. Der skal ikke tales for meget om globalt herskende klasser, eliter, magt, dominans, interessemodsætninger og udbytning. Men det er lige netop det der omvendt er hovedinteressen i den marxistiske tradition.

Man kan således konstatere flere store forandringer i nutidens klassesituation, der adskiller denne fra tidligere samfunds klassesituationer. Den ene store forandring her er statens fremtrædende rolle. Men det gør ikke klasseanalysen overflødig. Tværtimod. Også staten – eller mere præcist den statslige politisk-bureaukratiske elite- kan som sagt være 'herskende klasse', eller indgå i denne. Det var det selv en præsident Eisenhower forstod, da han talte om 'det politisk- militær-industrielle kompleks' og som en Wright Mill's teoretiserede med sit begreb om en 'magtelite', blot forstod han ikke at han faktisk her havde identificeret en 'herskende klasse'.¹¹⁷

Den anden iøjnefaldende forandring i tiden er bøndernes tilbagegang som klasse kloden over, med Kina og Indien som vigtige undtagelser, lønarbejdet er blevet vældigt udvidet globalt og i de enkelte regioner og lande. Den tredje iøjnefaldende udvikling er forskydningen i de udviklede lande fra manuelle arbejdere til ikke-manuelle arbejdere. Det er reduktionen af klassiske 'industriarbejdere' i de udviklede vestlige lande, der har fået mange iagttagere til at tale om 'arbejderklassens forsvinden'. Det er selvfølgelig noget vrøvl. Den såkaldte 'arbejderklasse' har i hele sit historiske forløb forandret sammensætning, og det er også tilfældet i nutiden. Den ser i dag anderledes ud end i f.eks. 1930'erne, men den er ikke ophørt med at eksistere. Så længe der ek-

sisterede differentierede magtrelationer i produktionen vil der også være klasser.¹¹⁸ Endelig, den fjerde udvikling, så er der ved at udvikle sig et stort proletariat i store dele af Asien og Latinamerika.

9. Nutidens ideologiske konstruktioner, de faktiske problemer og behovet for en kritisk klasseanalyse

I den nutidige situation, en situation som både globalt og rundt omkring i vigtige regioner og lande er karakteriseret ved vældige klasseombrydnings- og nydannelses processer, i et tempo som aldrig tidligere set i historien, samt af voldsomme ophobninger af magt som resourcer og af massiv magtudøvelse hos og af centralt placerede klasser og eliter, har den politologiske *mainstream*, ikke mindst her i landet, valgt at renoncere på begreber om 'klasser', 'eliter', 'dominans' og 'udbytning', for i stedet at fokusere på begreber om 'individualisme', 'medborgerskab', 'civilsamfund', 'netværkssamfund', 'værdikamp', det 'levende demokrati', og det 'internationale samfund', alt sammen noget der refererer til og tolkes som det automatiske produkt af udviklingen fra 'industrialsamfund' til 'post-industrialsamfund'. Den politologiske *mainstream* er dybt evolutionistisk.¹¹⁹

Men evolutionismen og overfladetænkningen er også massiv i den generelle samfunds-mæssige og politiske debat. Historien er slut og 'det frie marked', og 'demokratiet' har sejret. Klasser og udbytning er forsvundet og 'individualismen' (: en eufemisme for atomiseringen i bunden af samfundet) er et grundfaktum og enhver skaber autonomt sin egen tilværelse. Vi er alle frie medborgere i et demokrati, der var det uundgåelige og sikre endeprodukt af 'udviklingen', som er sikret til evig tid, og som i dag kun er truet af 'de fremmede'. Det er den udbredte opfattelse.

Man kan så spørge om årsagerne til denne massive forskydning i opfattelser og holdninger. Som indledningsvist påpeget, har forestillingen om klasser og klassekamp været frem-

trædende i den europæiske tænkning i alle dens politiske hovedstrømninger. Dette var også tilfældet i den politiske praksis. Længe søgte politiske magthavere og privilegerede klasser og grupper at bekæmpe valgretsudvidelser eller ved sindrige systemer så som f.eks. den preussiske 3-klassevalgret, 'kurie-systemerne' i det zaristiske Rusland og det imperiale Østrig, systemer der direkte byggede på en klassebetragtning, at begrænse 'de lavere klassers' indflydelse. Uviljen mod demokrati hang netop sammen med frygten for 'de lavere klasser'. Den engelske konservative Edmund Burke stemplede demokrati som "det mest skamløse i verden", den franske liberalist Benjamin Constant advarede mod demokrati som 'massetyranni', den italienske nationalliberalist Giuseppe Mazzini, erklærede, at demokrati var lig med social revolution, og vores hjemlige nationalliberale Orla Lehmann proklamerede i 1860, at magten ikke tilkommer almenen, men "de begavede, de dannede, de rige."¹²⁰ Dette var den almindelige opfattelse blandt konservative og liberalistiske teoretikere og politikere i tiden op til 1. verdenskrig. Og i mellemkrigsårene var der på kontinentet –Skandinavien og England var her vigtige undtagelser- i borgerlige kredse og blandt samfundets støtter en udbredt sympati for autoritære og nogle steder endda fascistiske regimeformer.¹²¹ Og fascismen selv kom til magten i lande som Italien, Tyskland, Østrig og Spanien ved at love med vold at opheve klassekampen og indføre et 'folkefællesskab'.¹²² Omvendt kaldte socialdemokraterne sig stadig 'marxister' og talte om kapitalisme og klassekamp, samtidig med at de forsvarede det politiske demokrati.¹²³

Da aksemagterne tabte 2. verdenskrig blev den borgerlige opinion på kontinentet pludselig demokratisk og demokratiet –først da!- slog endelig igennem. Heri og i den efterfølgende udvikling af den kolde krig ligger en afgørende forklaring på skiftet i stemninger og opfattelser. 'Demokrati' var ikke længere noget odiet i den borgerlige opinion. Klassefrygten, der havde klæbet til demokratiopfattelsen, blev, efter en kort overgangsperiode,

nu også afdæmpet. Alle var blevet borgere i et demokratisk samfund.

Samtidig var den sociale trussel nedefra blevet afdæmpet gennem udviklingen siden 1950 af velfærdsstaten. Det økonomiske grundlag herfor var det største økonomiske vækstperiode i kapitalismens historie, det der er blevet kaldt 'the golden Age'. Samtidig havde den vestlige verdens ledere i erindring den turbulente økonomiske, sociale og politiske udvikling i Europa, der efterfulgte 1. verdenskrig. En lignende udvikling efter 2. verdenskrig måtte undgås. Dertil kom også frygten for Sovjetunionen og kommunismen. Resultatet blev et socialt kompromis omkring 'velfærdsstat', 'blandingsøkonomi' og keynesiansk økonomisk politik.¹²⁴ Socialdemokraterne rykkede til højre og de store borgerlige partier, der nu var blevet demokratiske, rykkede til venstre. Alle kunne samles i midten og det var ikke længere *in* at tale om 'klasser' og 'klassekamp'. I 1959 strøg det tyske socialdemokrati i sit Godesberg program klasse teorien som analyseredskab, klassekampen som politik og samfundsovertagelsen af produktionsmidlerne som målsætning.¹²⁵

Hele denne udvikling var også influeret af stalinismens udvikling i Sovjetunionen. Stalin's vanvittige postulater om at Ruslands forcerede og dybt modsigelsesfulde moderniseringsproces var lig med 'socialistisk opbygning', at tilbagefaldet i despoti var 'arbejder- og bondemagt', og hans terror-system 'det mest udviklede demokrati' blev i Øst ophøjet til statsideologi og i Vest til 'sandheden' om socialismen. Denne proces fuldbyrdes med sammenbruddet i 1989-91. Myten om 'socialisme i eet land' affødte nu myten om 'socialismens sammenbrud'. Og i Vesteuropa kom, hvor uretfærdigt det end kan forekomme, de socialdemokratiske partier til at betale den ideologiske pris for den kolde krig, stalinismen, og Sovjetunionens sammenbrud. De holdt under dette tryk efterhånden op med at tale om socialisme og kaldte sig ikke længere, som i mellemkrigsårene, 'marxister'. Klasseanalysen blev herunder opgivet.¹²⁶

Det der er blevet kaldt 'ungdomsoprøret' i

1968 og 70'erne igennem var, set i dette lange perspektiv, et forbigående fænomen.¹²⁷ I en kort periode var der enkelte steder i samfundet, især på universiteter og andre uddannelsessteder, nogle der udviklede en kritisk tænkning. Det var som øer der dukkede op i et hav af konformitet. I dag, næsten 40 år efter, raser borgerlige opinionsdannere stadig over, at der i en kort periode var nogle der tænkte anderledes om samfund og politik.

Oven i alt dette kom så efter 1973 neo-liberalismens gennembrud og politiske og ideologiske dominans.¹²⁸ Fordi Stalin havde været en despot i Rusland i 1930'erne skulle sygehuse, busser, tog, rengøring og renovation 'privatiseres' i Vesteuropa i slutningen af det 20. og ind i det 21. århundrede. Det der grundlæggende bar neo-liberalismen frem var imidlertid kapitalismens udvikling, der efter Bretton Woods systemets sammenbrud nu blev helt løssluppen.¹²⁹ Den globale kapitalisme undergravede overalt hidtidige værdier og normer, ikke blot traditionelle, men også den europæiske arbejderbevægelses modkultur bygget op omkring værdier som fællesskab og solidaritet. De dominerende 'værdier' og adfærdsformer blev nu selvhævdelse, grådighed, griskhed, materialisme og forbrugerisme. Grundlaget for folkelig modstand og kollektiv aktion for et andet samfund blev mere og mere borte-roderet.

I løbet af denne proces blev også den demokratiske infrastruktur af demokratiske massepartier og andre store folkelige masseorganisationer destrueret og den folkelige demokratiske politiske kultur opløst. Det politiske demokrati blev forvandlet til et 'brugerdemokrati', hvor de konkurrerende politiske 'firmaer' udbyder -under stor udfoldelse af reklamer og spin- deres 'varer' til vælgerne som nu er forbrugere ikke længere aktive samfundsborgere.¹³⁰ Selve forestillingen om et aktivt deltagelsesdemokrati og en ændring af magtstrukturen i samfundet blev herunder trængt tilbage som værende 'umoderne'.

Aldrig har forestillinger og holdninger været så ensformede. De brutale, men kluntede, forsøg på ensretning i Hitlers Tyskland og

Stalin's Rusland, forekommer håbløst ineffektive sammenlignet med den udviklede kapitalismes stille, blide, men utroligt altgennemtrængende formning af holdninger og opfattelser.¹³¹ Om sider var Herbert Marcuse's og Aldous Huxley's skrækvisioner om det 'een-dimensionale samfund' og 'den fagre nye verden' tilsyneladende blevet til virkelighed.¹³² Alle tænkte stort set ens og havde nu de samme grundværdier og opfattelser. Tilfredsheden og navnlig selvtilfredsheden var stor. Kun den postulerede trussel fra 'de fremmede' kunne vække nogen uro og bekymring i al den idyl. Hvem kunne nu i al konformiteten så meget som overhovedet *tænke* på 'klasser' og 'klassekamp'?

Og dog er der som sagt i dag både globalt og rundt omkring i vigtige regioner og lande vældige klasseformnings- og omdannelsesprocesser i gang og nye magtfulde 'herskende klasser' er ved at udkrystallisere sig. Økonomiske, statslige, militære og medie eliter som tilsammen udgør en 'herskende klasse' har i absolut henseende en magt som ingen tidligere 'herskende klasse' i historien. Omvendt er den folkelig bevægelse i bunden af samfundet, som var så fremtrædende i Europas nyere historie, på det nærmeste blevet smadret. Toppen af samfundene er blevet mere organiserede og magtfulde, bunden er overalt atomiseret. Det er den nye klassesituation.

Samtidig er vi globalt og i de enkelte regioner og lande ude i en dyb krise, og her tænker jeg ikke blot på den finans- og økonomiske krise, som vi er ved begyndelsen af, på udviklingen globalt og i de enkelte regioner og lande af ulighed og enklaver af fattigdom, og på den truede økologiske balance, men også på en dybere samfundskrise frembragt af den globale kapitalismes fremadskridende opløsning af fundamentale værdier og normer, samt en demokratikrise, hvor hele den demokratiske infrastruktur af massepartier og store folkelige demokratiske organisationer er gået i opløsning, hvor den demokratiske folkelige politiske kultur er forsvundet, og hvor den demokratiske proces vedvarende skævdrejes til fordel for de rige og de i forvejen magtfulde,

hvor retssikkerheden og menneskerettigheder undergraves, og hvor en moderne proto-fascisme model det 21 århundrede måske allerede er under udvikling.¹³³

Vi lever altså i et samfund hvor nye stærke politiske, økonomiske og mediemæssige eliter vokser frem og udkrystallisere sig som en moderne 'herskende klasse', hvor dominans og udbytning antager nye og stærke former, men samtidig vedvarende tilsløres af ideologiske konstruktioner, som er båret frem af mægtige samfundsmæssige grundprocesser og af hele den politiske udvikling siden 2. verdenskrig. Og i den situation har såvel *mainstream* samfundsvidenskaben som den offentlige debat kasseret begreber om eliter, klasser, dominans og udbytning. Og Gud hjælpe mig om ikke nu også dele af selv den politiske venstrefløj foreslår, at vi opgiver klasseanalysen og dermed i realiteten også kvitter kapitalisme-kritikken. Sandelig lige det vi har brug for i en tid, hvor en ny 'herskende klasse' er stærkere end nogen tidligere 'herskende klasse' i historien, og i en tid hvor kapitalismen på den ene side er mere dominerende og altgennemtrængende end nogensinde, og på den anden side præget af store interne problemer, modsætninger, rivninger og opløsningstendenser. Har man da helt opgivet en kritisk samfundsanalyse og en samfundsforandrende politik?

Noter

1. Adam Ferguson: *An Essay on the History of Civil Society*, (1767), Edinburgh University Press 1966, G.W.F.Hegel: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, (1821), Frankfurt a.M.: Suhrkamp 1970, John Millar: *The Origin of the Distinction of Ranks*, (1771), ed. W.C.Lehmann: *John Millar of Glasgow 1735-1801*, Cambridge 1960, John Stuart Mill: *Principles of Political Economy* (1848 og 1871), Collected Works, vols.II-III, Toronto 1965, John Stuart Mill: *Considerations on Representative Government*, (1861), London: Dent & Sons, David Ricardo: *On the Principles of Political Economy and Taxation*, (1817), Piero Sraffa (ed.): *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. 1, Cambridge University Press 1951, Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (1776), Univer-

sity of Chicago Press 1976, Alexis de Tocqueville: *Democracy in America*, (1835), New York: Harper & Row 1969, Alexis de Tocqueville: *The Old Regime and the French Revolution*, (1856), New York: Doubleday 1955, Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, (1922), Hrsg. Johannes Winkelmann, Tübingen: J.C.B.Mohr 1985, pp 531 ff.. Se også for en analyse af Weber's behandling af temaet klasser og politik: David Beetham: *Max Weber and the Theory of Modern Politics*, Cambridge: Polity Press 1985. De franske historikere, Francois Guizot, Francois Mignet og Augustin Thierry, er overskueligt behandlet hos Stanley Mellon: *The Political Uses of History*, Stanford University Press 1958

2. Marx til Weydemeyer 5/3 1852, *MEW* 28, Berlin: Dietz Verlag 1963, pp 507-508

3. Barrington Moore: *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, London: Penguin 1969, Ralph Dahrendorf: *Class and Class Conflict in an Industrial Society*, London: Routledge & Kegan Paul 1956, John H. Goldthorpe et al.: *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge University Press 1969, John Goldthorpe: *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press 1987, Erik Jørgen Hansen: *Den maskerede klassekamp*, København: Hans Reitzels Forlag 1990, S. M.Lipset: *Political Man*, London: Mercury 1963, David Lockwood: *The Blackcoated Worker*, Oxford University Press 1989, Gregory M. Luebbert: *Liberalism, Fascism or Social Democracy. Social Classes and the Political Origins of Regimes in Interwar Europe*, New York: Oxford University Press 1991, Dietrich Rueschemeyer, E.H.Stephens & John D.Stephens: *Capitalist Development and Democracy*, University of Chicago Press 1992, Frank Parkin: *Class Inequality and Political Order*, London: MacGibbon & Kee 1971

4. Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974, Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso 1979, Perry Anderson: *In the Tracks of Historical Materialism*, London: Verso 1983, Robert Brenner: "Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe", og "The Agrarian Roots of European Capitalism", i T.H. Aston & C.H.E. Pilpin (eds.): *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press 1989, pp 10-63 og pp 213-328, Robert Brenner: "Economic Backwardness in Eastern Europe in Light of Developments in the West" i Daniel Chirot (ed.): *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, University of California Press 1989, pp 15-52, Robert Brenner: "From Theory to history: 'The European Dynamic' or feudalism to capitalism?" i John Hall & Ralph Schroeder (eds.):

- An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge University Press 2006, pp 189-232, Alex Callinicos : *Is there a Future for Marxism?*, London: Macmillan 1982, Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1987, Alex Callinicos (ed.): *Marxist Theory*, Oxford University Press 1989, George Comninel: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso 1987, De Ste. Croix: *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London: Duckworth 1981, David Harvey: *Spaces of Global Capitalism*, London: Verso 2006, Ellen Meiksins Wood: *The Retreat from Class*, London: Verso 1986, Ellen Meiksins Wood: *The Origin of Capitalism*, New York: Monthly Review 1999, Ellen Meiksins Wood: *Empire of Capital*, London: Verso 2003, Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995, Stephen Resnick & Richard Wolff: *Knowledge and Class*, University of Chicago Press 1989, Stephen Resnick & Richard Wolf: *Class Theory and History. Capitalism and Communism in the USSR*, London: Routledge 2002, Erik Olin Wright: *Class, Crisis and the State*, London: NLB 1978, Erik Olin Wright: *Classes*, London: Verso 1985, Erik Olin Wright (ed): *The Debate on Classes*, London: Verso 1989, Erik Olin Wright: *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge University Press 1997, E.P.Thompson: *The Making of the English Working Class*, London: Penguin 1968, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, (1978), London: Merlin Press 1995
5. Se for oversigter og diskussioner: Reinhard Bendix & S.M.Lipset: *Class, Status and Power*, London: Routledge & Kegan Paul 1967, Rosemary Crompton: *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*, Cambridge: Polity Press 1998, Stephen Edgell: *Class*, London & New York: Routledge 1993, Anthony Giddens & David Held (eds.): *Classes, Power and Conflict. Classical and Contemporary Debates*, London: Macmillan 1982, John Scott: *Stratification and Power. Structures of Class, Status and Command*, Cambridge: Polity Press 1996
6. Se f.eks. Talcott Parsons: *The Social System*, New York: Free Press 1964, pp 172 ff og Neil Smelser: *Social Change in the Industrial Revolution: An application of theory to the Lancashire cotton industry 1770-1840*, London: Routledge & Kegan Paul 1960
7. Max Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft* (1922), Hrsg. Johannes Winckelmann, Tübingen: J.C.B.Mohr 1985, pp 177 ff og pp 531 ff. Se også f.eks. Dahrendorf *op.cit.*, Goldthorpe *op.cit.* og Parkin *op.cit.*
8. Se drøftelsen hos Edgell *op.cit.* kapitel 3 og Crompton *op.cit.* kapitel 3
9. Man kan f.eks. sammenligne Nicos Poulantzas struktur fokuserede klassebegreb med E.P.Thompson's proces fokuserede og Lukacs filosofiske Hegel inspirerede klasseforståelse – se Nicos Poulantzas: *Political Power and Social Classes*, London: Verso 1978, E.P.Thompson: *The Making of the English Working Class*, London: Penguin 1968 og Georg Lukacs: *Geschichte und Klassenbewusstsein*, (1923), Neuwied & Berlin: Luchterhand 1968
10. Anthony Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1981
11. Anthony Giddens: *Capitalism and modern social theory. An analysis of the writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge University Press 1971
12. Anthony Giddens *Capitalism and modern social theory op.cit.*, p 21, pp 22-23 og p 197
13. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985, pp 77-78. Se generelt for en sønderlemmende kritik af dette værk Ellen Meiksins Wood: *The Retreat from Class*, London: Verso 1986.
14. Max Weber *op.cit.*, pp 177 ff. På engelsk findes Parsons meget benyttede udgave af *Wirtschaft und Gesellschaft*: Max Weber: *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Free Press 1964, se her specielt afsnit III, kapitel IV. Se også H.H.Gerth & C.Wright Mills: *From Max Weber. Essays in Sociology*, Oxford University Press 1958, der også inddrager teksstykker fra andre af Webers værker, som er relevante i sammenhængen her er specielt part II, kapitel VII
15. Weber (Winckelmann Ausg.), p 532, Weber (Gerth & Wright Mills ed.), *op.cit.*, p 182
16. Weber (Winckelmann Ausg.), *op.cit.* og Weber (Gerth & Wright Mills ed.), *op.cit.*
17. Weber (Winckelmann Ausg.) *op.cit.*, pp 177 ff og pp 531 ff, men iøvrigt gennemgående i hele værket
18. Se f.eks. Goldthorpe *op.cit.*, Lockwood *op.cit.*, Parkin *op.cit.* Inspirationen fra Weber har også været stærk i en betydningsfuld del af den udviklingsteoretiske tradition se f.eks Reinhard Bendix: *Work and Authority in Industry*, New York: Harper & Row 1959, Reinhard Bendix: *Nation Building and Citizenship*, (1964), University of California Press 1977, Michael Mann: *The Sources of Social Power*, vols.I-II, Cambridge University Press 1986 og 1993 og Nicos Mouzelis: *Politics in the Semi-Periphery. Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin America*, London: Macmillan 1986, der dog tydeligt indplacerer sig i krydsningsfeltet mellem en weberiansk og en marxistisk inspiration. Se endelig for en generel teoretisk argumentation for Webers hele teoretiske tilgang til udviklingsanalyser Randall Collins: *Weberian Sociological Theory*, Cambridge University Press 1986
19. Se for den type kritik af den historiske materialis-

me og Marx' klasseteori f.eks. Randall Collins *op.cit.*, pp 126 ff, Anthony Giddens: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, University of California Press 1981, Anthony Giddens: *The Nation State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge: Polity Press 1987, pp 63 ff og pp 310 ff samt Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985. Se videre også den generelle diskussion hos Crompton *op.cit.*, Edgell *op.cit.* og Giddens & Held *op.cit.*

20. Se for en nærmere argumentation, Curt Sørensen: *Marxismen og den Sociale Orden*, Bnd.1-2, Grenaa: GMT 1976, og Curt Sørensen: "Den historiske materialisme i lyset af nyere diskussion om social handlen og social objektivitet", *Politica*, 23 årg., 1991, nr 1, pp 20-41. Se også Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1989, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, London: Merlin Press 1995 og Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995. Se videre også for specielt *Kapitalen's* økonomibegreb, Ben Fine & Laurence Harris: *Rereading Capital* London: Macmillan 1979, Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'* Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969, pp 148 ff, I.I.Rubin: *Essays on Marx's Theory of Value*, Detroit: Black & Red 1972 og Paul M. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press 1968

21. På 'overfladen' hersker, siger Marx, 'frihed' fordi man har at gøre med frie lønarbejdere, ikke slaver eller feudalbønder, 'lighed, fordi der her hele tiden udveksles ækvivalenter, 'ejendom' fordi enhver tilsyneladende blot råder over hvad enhvers er, og Bentham fordi resultatet tilsyneladende er den størst mulige lykke for det størst mulige antal. Går man ned under denne cirkulationssfære afdækkes imidlertid, at der også under kapitalismen fremkommer, udpresses og overføres et merprodukt., se Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. I, (1867), *MEW*, 23, Berlin: Dietz Verlag 1970, pp 189-190. Se også hans behandling i samme værk af lønformens mystifikation (pp 557-564)

22. Karl Marx & Friedrich Engels: *Manifest der kommunistischen Partei*, (1848) *MEW*, 4, p 462, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 459-493, her p 462, min overs. CS

23. Se den eksplicitte bestemmelse af forholdet mellem 'nødvendigt' og 'merprodukt' i f.eks. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 65-69, Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. III, (1894), *MEW*, 25, Berlin: Dietz Verlag 1969, p 828 og Karl Marx: *Grundrisse*, (1857-58), Berlin: Europäische Verlagsanstalt 1953, p 231 og p 301. Men bestemmelsen er funda-

mental og gennemgående i hele hans produktion. Marx komplicerer ganske vist sin betragtning ved at lade 'det nødvendige produkt' være bestemt ikke blot ud fra menneskenes biologiske behov for føde, husly etc, men også ud fra historisk-kulturelle forhold: hvad der i et givet samfund betragtes som 'det nødvendige produkt'. Korrektionen er vigtig, men bestemmelsen af henholdsvis det 'nødvendige produkt' og 'merproduktet' ud fra biologiske faktorer er mere pædagogisk indlysende, så at sige. Man forstår bedre den grundlæggende tankegang ud fra en sådan bestemmelse. Efterfølgende kan man så indføje den historisk-sociologiske dimension, uden at grundræsonnementet ændres afgørende herved.

24. Karl Marx & Friedrich Engels: *Manifest der kommunistischen Partei op.cit.*, p 465. Denne eksplicitte fremhævelse af kapitalismens produktive kraft dukker frem igen og igen hos Marx -se f.eks. Karl Marx, *Das Kapital*, Bnd. I, *op.cit.*, pp 618 ff Karl Marx: *Das Kapital op.cit.*, Bnd.III, pp 827-28 og Karl Marx, *Grundrisse op.cit.*, pp 231 ff. Den er også gennemgående i Karl Marx & Friedrich Engels *Die deutsche Ideologie op.cit.*

25. Se for en stærk fremhævelse af dette, Meghnad Desai: *Marx's Revenge*, London 2002. 'Marx's revenge' er ifølge Desai netop det forhold, at medens den såkaldte 'socialisme' brød sammen i Øst fik Marx mere og mere ret i sin analyse af og forklaring på kapitalismens dynamiske udvikling. I dag -2009- kunne Desai tillige have fremhævet at Marx *samtidig* mere end nogen anden lagde grunden til en analyse af kapitalismens krisefyldte udvikling. Marx så og analyse-rede begge dele.

26. Se bla.a. Ben Fine & Laurence Harris: *Rereading Capital* London: Macmillan 1979, kapitel 2, Ronald Meek: *Studies in the Labor Theory of Value*, New York: International Publishers 1956, Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'* Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969, pp 148 ff, I.I.Rubin: *Essays on Marx's Theory of Value*, Detroit: Black & Red 1972 og Paul M. Sweezy: *The Theory of Capitalist Development*, New York: Monthly Review Press 1968, kapitlerne II, III og IV. Sweezy skriver lysende klart og var derfor heller ikke særlig populær blandt 70'ernes 'kapitallogikere'.

27. Ronald Meek *op.cit.*, Roman Rosdolsky *op.cit.* *op.cit.*, I.I. Rubin *op.cit.* og Paul Sweezy *op.cit.*. Se også Böhm-Bawerk's klassiske kritik, Eugen von Böhm-Bawerk: *Karl Marx and the Close of his System*, (1898), New York: A.M.Kelley 1949 og Rudolf Hilferding's lige så klassiske imødegåelse: Rudolf Hilferding: *Böhm-Bawerk's Marx-Kritik*, Wien: Wiener Volksbuchhandlung 1904.

28. Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press 1985, pp 127-165

29. G.A.Cohen: *History, Labour, and Freedom*, Oxford: Clarendon Press 1988, pp 209-238, her p 233 og p 238
30. Mark Blaug: *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press 1985, kapitel 7, se for specielt konklusionen pp 264-266
31. Karl Marx, *Das Kapital*, Bnd.I, *op.cit.*, pp 54-55
32. Denne mistolkning af Marx er også ganske forståelig set i lyset af såvel hele den hidtidige økonomiske teori's værdiforståelse som den nutidige forståelse. Adam Smith og Ricardo forstod ved en vares 'værdi' dens naturlige pris d.v.s den pris der lå bag de tilfældige markedsbetingede svingninger og denne værdi bestemte de ud fra en arbejdsværditeori. John Stuart Mill fokuserede i forlængelse af de 2 klassikere på at forklare den naturlige pris ud fra den samlede 'cost of production'. William Jevons skiftede fokus over til efterspørgselssiden og bestemte værdien som prisen for den sidst indkøbte enhed. 'Marginalnyttens' bestemte her til syvende og sidst prisen. Endelig får vi med Alfred Marshall den berømte sammenkobling af efterspørgsels- og udbudssiden: en vares pris opfattes som værende bestemt rent ad hoc som det punkt hvor en efterspørgselskurve skærer en udbudskurve. Med Jevons og Marshall's og de østrigske marginalisters fokus på markedssituationer blev den klassiske arbejdsværditeori også opgivet. En helt anden variant af arbejdsværditeorien var imidlertid blevet udviklet af Marx og levede videre i traditionen efter ham. For Marx havde værditeorien aldrig været en pristeori, men havde helt andre funktioner. Til forskel fra klassikerne, og også afvigende fra den neo-klassiske økonomi samt gængs nutidig sprogbrug hvor 'værdi' er = 'pris', så er 'værdi' hos Marx og i traditionen efter ham et udtryk for arbejdets sociale karakter.
33. Se for en klar redegørelse og diskussion Paul Sweezy *op.cit.*, kapitel VII. Se også Fine & Harris *op.cit.*, pp 21 ff
34. Roman Rosdolsky *op.cit.*, pp 148 ff, Paul Sweezy *op.cit.*, p 25 og pp 27 ff
35. Jeg er her inspireret af G.D.H.Cole: "Introduction" i Karl Marx: *Capital*, Everyman's Library ed., London: Dent & Sons 1957, pp v-xxv
36. Dette er et hovedpunkt i Marx' kritik: se f.eks. Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd.I, *op.cit.* pp 85-98 om varernes fetisch-karakter, eller Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd.III, *op.cit.*, pp 404-12 om kapitalforholdets 'Veräusserlichung' i form af renteafkastende kapital og pp 822-40 om den 'trinitariske forme'
37. Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. I, *op.cit.* og Karl Marx: *Grundrisse op.cit.*, pp 592 ff
38. Jeg har i det følgende været inspireret af argumentationen i De Ste. Croix: *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London: Duckworth 1981, pp 36 ff samt George C. Comninel *op.cit.*, kapitel 7
39. Denne grundbetragtning dukker frem igen og igen hos Marx- se f.eks. Karl Marx & Friedrich Engels *Die deutsche Ideologie op.cit.*, pp 65-69, Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd.III, *op.cit.*, pp 827-28 og Karl Marx: *Grundrisse op.cit.*, pp 592 ff. Se også Friedrich Engels: *Anti-Dühring*, (1877-78), *MEW*, 20, p 264
40. Karl Marx & Friedrich Engels: *Manifest der kommunistischen Partei*, (1848), *MEW*, 4, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 459-493, her p 482, min overs., CS
41. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie op.cit.*, p 35, min overs., CS. Det er et grundsynspunkt som Marx fremhæver igen og igen – Se f.eks. også Karl Marx & Friedrich Engels: *Manifest der kommunistischen Partei op.cit.*, p 474 og Karl Marx: *Der Bürgerkrieg in Frankreich*, (1871), *MEW*, 17, Berlin: Dietz Verlag 1968, p 343. I den nutidige diskussion er synspunktet bl.a. blevet argumenteret igennem med megen styrke af Michael Harrington: *Socialism. Past and Future*, New York: Arcade Publ. 1990 og James Lawler: "Marx's Theory of Socialisms: Nihilistic and Dialectical" i Loius Pastouras (ed.): *Debating Marx*, New York: Edward mellen Press 1994 samt James Lawler's bidrag i Bertell Ollman (ed.): *Market Socialism. The Debate among Socialists*, New York: Routledge 1998
42. Se for Marx' politiske teori: Shlomo Avineri: *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press 1968, Hal Draper: *Karl Marx's Theory of Revolution*, vols.I-IV, New York: Monthly Review Press 1977, 1978, 1986 og 1990, Alan Gilbert: *Marx's Politics*, Oxford: Martin Robertson 1981, Richard N.Hunt: *The Political ideas of Marx and Engels*, vols.I-II, University of Pittsburgh Press 1974 og 1984, David McLellan. *The Thought of Karl Marx*, London: Macmillan 1971 samt B. Nicolaevsky & O. Maenchen-Helfen: *Karl Marx. Eine Biographie*, Berlin/ Bonn-Bad Godesberg : Verlag J.H.W.Dietz Nachf. 1963.
43. Man kan f.eks. sammenligne Anthony Giddens' og Nicos Poulantzas' parallelle fremhævelser her af den helt afgørende forskel mellem før-kapitalistiske og kapitalistiske samfund – se Anthony Giddens: *The Nation State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Cambridge: Polity Press 1987 og Nicos Poulantzas: *Political Power and Social Classes*, London: Verso 1978. Men synspunktet er grundlagt af Marx selv og i den liberalistiske tradition rækker opfattelsen tilbage til forestillingen om en 'natvægterstat' skarpt adskilt fra en autonomt fungerende økonomi. Se derimod for en anden opfattelse, der fremhæver statens rolle ved det kapitalistiske markeds oprindelse og det vedvarende samspil mellem stat og marked: Karl Polanyi: *The Great Transformation*, Boston: Beacon Press 1957. I den moderne udviklede kapitalisme er statens rolle

bestemt ikke blevet mindre, ejheller de ideologiske forestillingers betydning for cementeringen af den bestående sociale orden.

44. Karl Marx: *Das Kapital*, op.cit., Bnd. III, pp 799-800. Se også videre henvisninger hos De Croix op.cit., pp 50-51.

45. Comninel's valgte udtryk – George Comninel op.cit., p 169.

46. Marx i umiddelbar forlængelse af den oven citerede passage fra *Das Kapital* Bnd. III (note 634), min overs. CS

47. Se for en gennemgang og analyse: G.E.M. De Ste. Croix: *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, London: Duckworth 1981 p 44, pp 52 ff og pp 133-174 48. De Ste. Croix op.cit. p 57, p 66 og pp 441 ff

49. Det er en grundskavank i Abercrombie's, Hill's og Turner's i øvrigt i mange henseender træffende kritik af 'dominerende ideologi'-tesen, at de slet ikke medtager disse helt elementære, 'primitive', former. Den anden brist er den, at de slet ikke tager højde for den vældige konformitetsskabende produktion og udbredelse af værdier, holdninger og opfattelser i den moderne, højt udviklede kapitalisme, dens gennemtrængning af alle livsforhold – Nicholas Abercrombie, Stephen Hill & Bryan S. Turner: *The Dominant Ideology Thesis*, London: Allen & Unwin 1980

50. Aristoteles talte om slaver som 'levende redskaber' ('empsychon organon') og i Romerretten omtaltes slaven som 'instrumentum vocale', et talende redskab – se Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974 og De Croix op.cit., p 58. Se videre om Aristoteles' og Platon's forsvar for klasseherredømme og slaveri, De Ste. Croix op.cit., pp 69-80, pp 182 ff og pp 416 ff og Ellen Meiksins Wood & Neil Wood: *Class Ideology and Ancient Political Theory*, Oxford: Blackwell 1978.

51. Perry Anderson: *Passages op.cit.*, Marc Bloch: *Feudal Society*, vols.1-2, University of Chicago Press 1961

52. Se for en nøgtern analyse af den russiske udvikling, en analyse der går ned under overfladen af de ideologiske proklamationer: Moshe Lewin: *The Making of the Soviet System*, London: Methuen 1985, Moshe Lewin: *Russia/USSR/Russia*, New York: The New Press 1995, Moshe Lewin: "Bureaucracy and the Stalinist State" i Ian Kershaw & Moshe Lewin: *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge University Press 1997, pp 53-74, og Moshe Lewin: *The Soviet Century*, London: Verso 2005. Se videre for kritik af den vestlige *mainstreams* historiske og politologiske analyser, der ret beset blot har reproduceret Sovjethistorieskrivningens fortælling, men med omvendt fortegn, Stephen Cohen: *Rethinking the Soviet Experience*, Oxford University Press 1985, Curt Sørensen: "Myten om 'den socialis-

tiske Sovjetunion' og dens funktion i højrefløjens ideologiske univers" i Adam Holm & Peter Scharff

Smith (red.): *Idealisme eller fanatisme?*, København: Forum 2003, pp 113-143 og Curt Sørensen: "Stalinismen i Sovjetunionen – en problematisering af totalitarismeteorien" i Mikkel Thorup, Hans-Jørgen Schanz & Mehdi Mozzafari (red.): *Totalitarisme*, Aarhus Universitetsforlag 2007, pp 155-174

53. Se f.eks. de i øvrigt på andre punkter meget forskellige Milton Friedman: *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press 1982 og John Rawls: *A Theory of Justice*, Cambridge: Belknap Press 1971

54. Olin Wright argumentation, se Erik Olin Wright: *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge University Press 1997, pp 11-12

55. John E. Roemer: *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press 1982. Se for en generel introduktion til den såkaldte 'analytiske marxisme' John Roemer (ed.): *Analytical Marxism*, Cambridge University Press 1986. Se videre for en kritik af rational choice marxismen, herunder John Roemer, Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1989, pp 68 ff og pp 77-78, Ronald A. Kieve: "From necessary Illusion to rational choice? A critique of neo-marxist rational choice theory", *Theory and Society*, 15, 1986, pp 557-582, Jutta Weldes: "Marxism and methodological individualism. A critique", *Theory and Society*, 18, 1989, pp 353-386 og Ellen Meiksins Wood: "Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle?", *New Left Review*, no 177, 1989, pp 41-88. Og for en generel kritik af rational choice tilgangen i det hele taget, Donald P. Green & Ian Shapiro: *Pathologies of Rational Choice Theory*, Yale University Press 1994 og Nicos Mouzelis: *Sociological Theory: What Went Wrong?*, London & New York: Routledge 1995, kapitel 2

56. John E. Roemer, op.cit., pp 19-21

57. John E. Roemer op.cit., p 20 samt kapitel 7

58. *ibid*

59. Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press 1985

60. Adam Przeworski: *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press 1986, pp 94-97

61. Se for en kritik af et sådant grundlag: Roy Bhaskar: *The Possibility of Naturalism*, London: Harvester Wheatsheaf 1989, og Jutta Weldes op.cit.

62. Således også Ellen Meiksins Wood, op.cit., pp 52-53

63. Se for moderne kapitalistiske samfund gennemgangen af synspunkter og forskningsresultater hos Stephen Edgell: *Class*, London & New York: Routledge 1993, kapitel 5 og Rosemary Crompton: *Class and Stratification*, Cambridge: Polity Press 1998., pp 208-18

64. Ellen Meiksins Wood, op.cit., pp 59-60

65. Se for kritikker af Olin Wright's ændrede opfattelse: Michael Burawoy: "The Limit's of Wright's Analytical Marxism and an Alternative", Val Buris: "New Directions in Class Analysis", Gugliermo Carchedi: "Classes and Class Analysis" og Peter Meiksins: "A Critique of Wright's Theory of Contradictory Class Locations" i Erik Olin Wright (ed.): *The Debate on Classes*, London: Verso 1989, pp 78-99, pp 157- 167, pp 100-125 og pp 173-179. Se også Alex Callinicos *op.cit.*, pp 69 ff og pp 189 ff.
66. Frank Parkin: *Class Inequality and Political Order*, London: Palatin 1972 og Frank Parkin: *Marxism and Class Theory*, London: Tavistock 1979. Se for kritikker af closure teorierne Nicos Mouzelis: *Post-Marxist Alternatives. The Construction of Social Orders*, London Macmillan 1990, pp 58 ff, R.Murphy: "The Structure of Closure: A Critique and development of the theories of Weber, Collins and Parkin", *British Journal of Sociology*, December 1984 og R.Murphy: *The Theory of Monopolization and Exclusion*, Oxford: Clarendon Press 1988
67. Se for den vigtige sondring mellem 'socialintegration' og 'systemintegration': David Lockwood: "Social Integration and System Integration" i G.K. Zollschan & W.Hirsh (eds.): *Explorations in Social Change*, London: Routledge 1964, pp 244-56 og Nicos Mouzelis: "Social and system integration: some reflections on a fundamental distinction", *The British Journal of Sociology*, 25, 1974, pp 395-409. 'Socialintegration' er den integration, der opstår i et samfund i kraft af aktørernes interaktion, eventuelt deres indbyrdes styrkeforhold. Hvis ikke der her er blevet etableret en eller anden *de facto* balance vil det pågældende samfund netop være i en proces af opløsning. 'Systemintegration' er den faktiske funktionelle sammenhæng, der må være mellem de forskellige strukturer, sektorer og elementer i et givet samfund for at dette ikke splittes helt ad, men fortsat kan fungere. Man kan sige, at diverse konfliktteoretikere og rational choice teoretikere fokuserer på 'social integration', medens f.eks. den Parsonske funktionalisme og strukturmarxismen (Althusser-skolen) især har fokuseret på system integration. Pointen –men også problemet– er at spænde over både social integration og system integration. Det var netop Marx' ambition.
68. Louis Althusser: *For Marx*, (1965), København: Rhodos 1969, Jon Elster: *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press 1985, og for Marx selv, Karl Marx: *Thesen über Feuerbach*, (1845), MEW, Bnd. 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 5-7. Se også Marx' eksplicitte fremhævelse af dialektikken mellem *Verhalten* og *Verhältnisse* som det centrale i al samfundsmæssig udvikling i Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), MEW, Bnd. 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, p 423
69. John E. Roemer: *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press 1982
70. Anthony Giddens *A Contemporary Critique op.cit.*, p 60
71. Se her også Olin Wright's replik til Giddens' kritik: Erik Olin Wright: "Giddens' Critique of Marx", *New Left Review*, no. 138, 1983, pp 11-35, her især pp 22 ff. Smlgn Erik Olin Wright: *Class, Crisis and the State*, London: NLB 1978, pp 98-108. Se også argumentationen i Ellen Meiksins Wood: *The Retreat from Class*, London: Verso 1986, Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995, pp 108 ff og pp 256 ff og Ralph Milliband: "The New Revisionism in Britain", *New Left Review*, no.150, 1985
72. Se også Alex Callinicos *op.cit.*, pp 46 ff, De Ste Croix *op.cit.*, pp 32 ff, Erik Olin Wright: *Class, Crisis and the State*, London: NLB 1978, pp 41 ff og pp 68 ff, Göran Therborn: *Klasser och ekonomiska system*, Zenit & Bo Caverfors 1971, pp 64 ff, pp 71 ffpp 76 ff. Se også Burawoy *op.cit.*, Val Buris *op.cit.*, Carchedi *op.cit.*, Peter Meiksins *op.cit.* og Meiksins Wood *op.cit.*, men synspunktet er gennemgående i hele den marxistiske tradition, ingen habil teoretiker her har reduceret 'ejendom' til blot juridiske regler og Marx da slet ikke.
73. James Burnham: *The Managerial Revolution*, New York: John Day 1941, Ralph Dahrendorf: *Class and Class Conflict in Industrial Society*, pp 21 ff, London: Routledge & Kegan Paul 1959, C.Wright Mills: *The Power Elite*, Oxford University Press 1959, p 277, hvor han fortæller os at 'class' er en 'economic term'. Ja, det er tilfældet hos Weber og i den weberske tradition, men ikke hos Marx og i den marxistiske tradition.
74. Ralph Dahrendorf *op.cit.*
75. George C. Connel: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the Revisionist Challenge*, London: Verso 1987
76. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), MEW, Bnd. 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 9-530. Se videre for en nærmere argumentation for den opfattelse at Marx var struktur-aktør teoretiker, Curt Sørensen: *Marxismen og den Sociale Orden*, Bnd.1-2, Grenaa: GMT 1976, og Curt Sørensen: "Den historiske materialisme i lyset af nyere diskussion om social handlen og social objektivitet", *Politica*, 23 årg., 1991, nr 1, pp 20-41. Se også Alex Callinicos: *Making History*, Cambridge: Polity Press 1989, E.P. Thompson: *The Poverty of Theory*, London: Merlin Press 1995 samt Ellen Meiksins Wood: *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism*, Cambridge University Press 1995
77. Karl Marx: *Der achtzehnte Brumaire des Louis*

Bonaparte, (1852), *MEW*, Bnd. 8, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 198-199, og Karl Marx, *Das Elend der Philosophie*, (1847), *MEW*, Bnd. 4, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 180-181

78. Se for nogle moderne forsøg på at behandle denne vanskelige problematik Ira Katznelson & Aristide Zolberg: *Working-Class Formation*, Princeton University Press 1986, og Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*, New York: Random House 1978

79. Se for et nyere forsøg på at tackle dette vanskelige problem Stephen Resnick & Richard Wolff: *Knowledge and Class*, University of Chicago Press 1989, et forsøg som dog truer med at tippe over i en diskursteoretisk position

80. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe: *Hegemony and Socialist Strategy*, London: Verso 1985. Se f.eks. p 11, pp 93 ff, p 113, p 119, p 122

81. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.*, pp 114 ff

82. Ernesto Laclau & Chantal Mouffe *op.cit.*, p 112

83. Se for en kritik af totalitarismeteorien, Curt Sørensen: "Stalinismen i Sovjetunionen – en problematisering af totalitarismeteorien" i Mikkel Thorup et al.: *Totalitarisme*, Aarhus Universitetsforlag 2007, pp 155-174

84. Se f.eks. Omer Bartov: *Mirrors of Destruction. War, Genocide, and Modern Identity*, Oxford University Press 2000, og Pieter Judson: *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848-1914*, Ann Arbor: University of Michigan Press 1996

85. Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. I-III, (1867, 1885 og 1894), *MEW*, 23, 24 og 25, Berlin Dietz Verlag 1970, 1970 og 1969. Til allersidst på de sidste sider i Bnd. III indfører Marx så i et ikke afsluttet afsnit godsejerne

86. Karl Marx: *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850*, (1850), *MEW*, 7, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 9-107, Karl Marx: *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*, (1852), *MEW*, 8, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 111-207, Karl Marx: *Der Bürgerkrieg in Frankreich*, (1871), *MEW*, 17, Berlin: Dietz Verlag 1968, pp 313-365

87. Se Marx' fremhævelse i *Deutsche Ideologie* af 'forudbetingelserne' for alt samfundsmæssigt liv, Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, p 28 samt videre hans fremhævelser igen og igen af fremkomsten af et samfundsmæssigt merprodukt som forudsætning for alt civiliseret liv – Se f.eks. Se den eksplícitte bestemmelse af forholdet mellem 'nødvendigt' og 'merprodukt' i f.eks. Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 65-69, Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. III, (1894), *MEW*, 25, Berlin: Dietz Verlag

1969, p 828 og Karl Marx: *Grundrisse*, (1857-58), Berlin: Europäische Verlagsanstalt 1953, p 231 og p 301. Men bestemmelsen er fundamental og gennemgående i hele hans produktion.

88. Karl Marx, *Der achtzehnte Brumaire op.cit.*, p 197

89. Karl Marx: *Das Kapital*, *op.cit.*, Bnd. III, pp 799-800

90. Se f.eks. Helmut Reichelt: *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx*, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1970, Roman Rosdolsky: *Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital'*, Bnd. I-II, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1968 og Jindrich Zelený: *Die Wissenschaftslogik und 'Das Kapital'*, Frankfurt a.M.: Europäische Verlagsanstalt 1969

91. Karl Marx & Friedrich Engels: *Manifest der Kommunistischen Partei*, 1848, *MEW*, 4, Berlin: Dietz Verlag 1969, pp 459-493, her pp 464-465, min overs., CS

92. Forestillingen om kapitalismen som gennemtrængende alle livsforhold og samfundsområder dukker tilbagevendende frem hos Marx. Den er naturligvis helt fremtrædende i 1844-Pariser-Manuskripterne, hvor Marx udvikler sin teori om fremmedgørelse og den kommercielle mentalitets altgennemtrængende kraft, Karl Marx: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, (1844), *MEW*, *Ergänzungsband Erster Teil*, Berlin: Dietz Verlag 1968, pp 465-588. Men den dukker punktvist op i *Den tyske Ideologi* fra 1846, Karl Marx & Friedrich Engels: *Die deutsche Ideologie*, (1846), *MEW*, 3, Berlin: Dietz Verlag 1969, p 34 og pp 423 ff, og som nævnt i *Manifestet* fra 1848. Den bryder også af og til frem i *Grundrisse* 1857-58, og i *Kapitalen* Bnd. I 1867. Se f.eks. Karl Marx: *Grundrisse*, (1857-58), Berlin: Europäische Verlagsanstalt 1953, pp 722 ff og Karl Marx: *Das Kapital*, Bnd. I, (1867), *MEW*, 23, Berlin: Dietz Verlag 1970, pp 85-98

93. Milton Friedman: *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press 1982, bemærk hans eksplicitte definition pp 13-15.

94. Luc Boltanski & Eve Chiapello: *The New Spirit of Capitalism*, London: Verso 2007.

95. Naomi Klein: *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*, London: Allen Lane 2007.

96. Perry Anderson: *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: NLB 1974, Perry Anderson: *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso 1979, Robert Brenner: "From Theory to history: 'The European Dynamic' or feudalism to capitalism?" i John Hall & Ralph Schroeder (eds.): *An Anatomy of Power. The Social Theory of Michael Mann*, Cambridge University Press 2006, pp 189-232, George Comninel: *Rethinking the French Revolution. Marxism and the*

Revisionist Challenge, London: Verso 1987, Ellen Meiksins Wood: *Empire of Capital*, London: Verso 2003

97. Robert Brenner *From Theory to history op.cit.*

98. Charles Tilly: "War Making and State Making as Organized Crime" i Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer & Theda Skocpol (eds.): *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press 1985, pp 169-191, Charles Tilly: "Reflections on the History of European State- Making" i Charles Tilly (ed.): *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press 1975, pp 3-83, Charles Tilly: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1492*, Cambridge Mass.: Blackwell 1992, Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution*, New York: Random House 1978, Charles Tilly: *As Sociology Meets History*, New York: Academic Press 1981, kapitlerne 5-8, Charles Tilly: *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle*, Harvard University Press 1986

99. Se bl.a. for det gamle Rusland Tim McDaniel: *Autocracy, Capitalism and Revolution in Russia*, University of California Press 1988, Tibor Szamuely: *The Russian Tradition*, London: Secker & Warburg 1974, Teodor Shanin: *Russia as a 'Developing Society'. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol 1, London: Macmillan 1985, og Teodor Shanin: *Revolution as a Moment of Truth. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century*, vol. 2, London: Macmillan 1986, og for Sovjetunionens periode, Moshe Lewin: *The Making of the Soviet System*, London: Methuen 1985, Moshe Lewin: *Russia/USSR/Russia*, New York: The New Press 1995, Moshe Lewin: "Bureaucracy and the Stalinist State" i Ian Kershaw & Moshe Lewin: *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*, Cambridge University Press 1997, pp 53-74, samt Moshe Lewin: *The Soviet Century*, London: Verso 2005.

100. Se nærmere Richad N. Hunt: *The Political Ideas of Marx and Engels*, vol. II, University of Pittsburgh Press 1984, kapitlerne 1, 2, og 3. Hunt påviser, at Marx faktisk havde 2 statsteorier, den velkendte 'klassestat'-teori og en teori om 'parasit-staten', som kom til udfoldelse i hans analyser af det orientalske despoti, af det russiske despoti, af enevælden i Europa og af Bonapartismen.

101. David Lockwood: "Social Integration and System Integration" i G. K. Zollschan & W.Hirsch (eds.): *Explorations in Social Change*, London: Routledge & Kegan Paul 1964, pp 244-257. Se også Nicos Mouzelis: "Social and system integration: some reflections on a fundamental distinction", *The British Journal of Sociology*, 25, 1974, pp 395-409

102. Der mangler i den grad konkrete undersøgelser og analyser, men se f.eks. Tom Bottomore & Robert

J. Brym (eds.): *The Capitalist Class. An International Study*, London: Harvester Wheatsheaf 1989, William G.Domhoff: *The Power Elite and the State. How Policy is Made in America*, New York: De Gruyter 1990, John Scott: *Who Rules Britain?*, Casmbridge: Polity Press 1991 og Maurice Zeitlin: *The Large Corporations and Contemporary Classes*, Cambridge: Polity Press 1989

103. Se for eksempler på en løs og inflatorisk anvendelse af begrebet 'netværkssamfund': Christine Antorini, Henrik Dahl & Lars Goldschmidt: *Det ny Systemskifte*, København: Gyldendal 2001 og Henrik P. Bang & Torben Bech Dyrberg: "Demokratiske udfordringer i et netværkssamfund" i Anders Bergh-Sørensen (red.): *Politologi i praksis*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 1999, pp 77-103. Hele det samfundsmæssige liv fremtræder her nærmest som et vedvarende cocktail party hvor alle går rundt og sludrer hyggeligt med hinanden. Magt- og interesserelationer er nedtonede eller bortelimerede. Med en sådan tilgang kan man hverken forklare de eksisterende samfund eller sociale forandringer. Se derimod for det oprindelige kritiske sigte med en netværksteori, Manuel Castells: *The Rise of Network Society*, Oxford: Blackwell 1996, Manuel Castells: *End of Millennium*, Oxford: Blackwell 1998 og Manuel Castells: *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Oxford: Blackwell 1999.

104. Erik Olin Wright: *Classes*, London: Verso 1985, Erik Olin Wright: *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge University Press 1997

105. Jfr. f.eks. for Danmarks og Norges vedkommende, Tim Knudsen: *Fra folkestyre til markedsdemokrati*, København: Akademisk Forlag 2007, og Øyvind Østerud, Fredrik Engelstad & Per Selle: *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt-og demokratiutredningen*, Oslo: Gyldendal Akademisk 2003. Den danske magtudredning, derimod, tegner som helhed et glansbillede, se Lise Togeby, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen & Torben Beck Jørgensen: *Magt og Demokrati i Danmark –Hovedresultater fra Magtudredningen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2003 og for en kritik af denne: Curt Sørensen: "Magt og demokrati på norsk og dansk", *Grus*, nr. 71, 2004, pp 103-118.

106. Benjamin Barber: *Jihad vs. McWorld*, New York: Balantine Books 2001, John Gray: *False Dawn. The Delusions of Global Capitalism*, London: Granta Books 2002., Kevin Phillips: *Wealth and Democracy*, New York: Broadway Books 2002 og Øyvind Østerud et al. *Makten og demokratiet op.cit.*

107. Se for nogle af de klassiske forsøg her Antonio Carlo: *Politische und ökonomische Struktur der UdSSR 1917-1975*, Berlin: Klaus Wagenbach 1972, Tony Cliff: *State Capitalism in Russia*, (1955), Lon-

don: Bookmarks 1988, Milovan Djilas: *The New Class. An Analysis of the Communist System*, New York: Praeger 1957, Chris Harman: *Class Struggles in Eastern Europe 1945-83*, London: Bookmarks 1988, Boris Kagarlitsky: *The Thinking Reed*, London: Verso 1988, Leon Trotsky: *The Revolution Betrayed*, (1937), New York: Pathfinder Press 1970, og Mikhail Volensky: *Nomenklatura: Anatomy of the Soviet Ruling Class*, London: The Bodley Head 1980. Og for nogle nyere forsøg, Mike Haynes: *Russia. Class and Power 1917-2000*, London: Bookmarks 2002, Moshe Lewin: *Russia/USSR/Russia*, New York: The New Press 1995, Moshe Lewin: *The Soviet Century*, London: Verso 2005 og Stephen Resnick & Richard Wolf: *Class Theory and History. Capitalism and Communism in the USSR*, New York & London: Routledge 2002

108. Se f.eks. Gil Eyal, Ivan Szelenyi & Eleanor Townsley: *Making Capitalism without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe*, London: Verso 2000, Elemer Hankiss: *East European Alternatives*, Oxford: Clarendon Press 1990, kapitel 9, David Kotz & Fred Weir: *Revolution from Above. The demise of the Soviet system*, London: Routledge 1997, Peter Reddaway & Dmitri Glinski: *The Tragedy of Russian Reforms. Market Bolshevism against Democracy*, Washington: United States Institute of Peace Press 2001, og Jadwiga Staniszkis: *Post-Communism. The emerging enigma*, Warsaw: Institute of Political Studies 1999

109. John Gittings: *The Changing Face of China. From Mao to Market*, Oxford University Press 2005, Nicholas Kristof & Sheryl WuDunn: *China Wakes: The Struggle for the Soul of a Rising Power*, New York: Times Books 1994. Se også analysen af Kina i Branko Milanowitch: *Worlds Apart: Measuring International and Global Inequality*, Princeton University Press 2007, pp 88-100.

110. William Greider: *One World, Ready or Not. The Manic Logic of Global Capitalism*, London: Penguin 1998, kapitlerne 15-19, Ellen Meiksins Wood, Peter Meiksins & Michael Yates (eds.): *Rising from the Ashes?. Labor in the Age of 'Global' Capitalism*, New York: Monthly Review Press 1998

111. Benjamin Barber: *Jihad vs. McWorld*, New York: Balantine Books 2001, John Gray *False Dawn op.cit.*, Kevin Phillips: *Wealth and Democracy*, New York: Broadway Books 2002

112. C.Wright Mills klassiske konstatering, C.Wright Mills: *The Power Elite*, New York: Oxford University Press 1959

113. Se for, i øvrigt noget forskellige, forsøg på at rejse sådanne mere kritiske spørgsmål og gennemføre heraf flydende analyser, Noam Chomsky: *Hegemony or Survival*, London: Penguin 2004, Peter Gowan:

The Global Gamble, London: Verso 1999, John Gray: *False Dawn. The Delusions of Global Capitalism*, London: Granta Books 2002, William Greider: *One World op.cit.*, Michael Hardt & Antonio Negri: *Empire*, Harvard University Press 2000, David Harvey: *The Limits to Capital*, London: Verso 2006, David Harvey: *Spaces of Global Capitalism. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, London: Verso 2006, Boris Kagarlitsky: *The Twilight of Globalization*, London: Pluto Press 2000, Naomi Klein: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, New York: Metropolitan Books 2007, E. Luttwak: *Turbo Capitalism*, New York: Basic Books 1999, Ellen Meiksins Wood: *Empire of Capital*, London: Verso: 2003 og James Petras & Henry Veltmeyer: *System in Crisis*, London: Zed Books 2003. Det er imidlertid påfaldende, i hvor høj grad kritiske bidrag som disse drukner i en overvældende masse af politologisk *mainstream* der ikke bryder sig om at stille kritiske spørgsmål om globalt herskende klasser, eliter, magt, dominans, interessemodsætninger og udbytning. En kompleks og barsk virkelighed tilsløres løbende af eufemiske begreber om 'det internationale samfund', 'humanitære interventioner' og 'udviklingen'.

114. Eric Hobsbawm: *Age of Extreme. The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Michael Joseph 1994, p 288

115. Se for oversigter over problemstillinger og synspunkter: David Held et al.: *Global Transformations*, Cambridge: Polity Press 1999, og David Held & Anthony McGrew: *Globalization/Anti-Globalization*, Cambridge: Polity Press 2002. Se for problematiseringer Paul Hirst & Grahame Thompson: *Globalization in Question*, Cambridge: Polity Press 1999 og mere dybtgående: Justin Rosenberg: "Globalization Theory: A Post Mortem", *International Politics*, 2005, 42, pp 2-74.

116. David B. Abernethy: *The Dynamics of Global Dominance*, Yale University Press 2000, Giovanni Arrighi: *The Long Twentieth Century*, London: Verso 1994, Immanuel Wallerstein: *The Modern World System I. Capitalist Agriculture and the Origin of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press 1974, Immanuel Wallerstein: *The Modern World System II. Mercantilism and the Consolidation of the European World Economy, 1600-1750*, New York: Academic Press 1980, Immanuel Wallerstein: *The Modern World System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World Economy, 1730-1840's*, New York: Academic Press 1989

117. Se for Eisenhower formulering, Præsident Dwight D. Eisenhower i afskeds talen 1961 – Chalmers Johnson: *Nemesis. The Last Days of the Ameri-*

- can Republic, New York: Holt & Comp. 2006, p 18, og for C.Wright Mills, C. Wright Mills: *The Power Elite*, New York: Oxford University Press 1959
118. Se Erik Olin Wright: *Class Counts. Comparative Studies in Class Analysis*, Cambridge University Press 1997
119. Se f.eks. Lise Togeby, Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen & Torben Beck Jørgensen: *Magt og Demokrati i Danmark –Hovedresultater fra Magtudredningen*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2003, især kapitlerne 1-6, samt kapitel 21, og Jørgen Goul Andersen: "Samfundskonflikter, partier i bevægelse og vælgere med omtanke: Rids af en generel teoretisk ramme", i Jørgen Goul Andersen et al. (red.): *Det Nye Politiske Landskab*, Århus: Academia 2007, kapitel 1, samt i øvrigt gennemgående i de fleste af de øvrige bidrag i bogen.. Den vestlige udviklings vej frem til 'markedsøkonomi', 'individualisme' og 'det levende demokrati' fremstår som et naturligt produkt af udviklingen fra 'industri-samfund' til 'post-industri-samfund'. Se for en kritik af den danske magtudredning i en sammenligning med den mere dybdeborende og kritiske norske udredning, Curt Sørensen: "Magt og Demokrati på norsk og dansk", *Grus*, nr. 71, 25. 2004, pp 103-118
120. Se for demokratibegrebets udvikling, Jens Christophersen: "An Historical outlook on the different usages of the term 'democracy' " i Arne Naess (ed.): *Democracy, Ideology and Objectivity*, Oslo University Press 1956, pp 77-138. Se videre om Edmund Burke, Guizeppe Mazzini og Benjamin Constant også Jens Christophersen: *The Meaning of Democracy as Used in European Ideologies*, Oslo: Universitetsforlaget 1966, pp 29-32, pp 107-110, og pp 51-52. Orla Lehmann's udtalelse er refereret hos Svend Thorsen: *Folket Veje gennem dansk Politik 1848-1949*, København: Fremad 1953, p 38
121. Mark Mazower: *Dark Continent. Europes's Twentieth Century*, London: Penguin 1999, Michael Mann: *Fascists*, Cambridge University Press 2004, Robert Paxton: *Anatomie des Faschismus*, München: Deutsche Verlags Anstalt 2006, Stanley Payne: *A History of Fascism 1914-1925*, University of Washington Press 1995, og Hans Rogger & Eugen Weber: *The European Right. A Historical Profile*, London: Weidenfeld & Nicolson 1965
122. Michael Mann *op.cit.*, Robert Paxton *op.cit.*, Stanley Payne *op.cit.*
123. Se for en nærmere analyse og dokumentation, Curt Sørensen: *Mellem Demokrati og Diktatur*, Bnd. 1-2, disputats, Institut for Statskundskab, Århus Universitet 1992. Men se også Wolfgang Abendroth: *Sozialgeschichte der Europäischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag 1965, Julius Braunthal: *History of the International*, vol 2, London: Nelson 1967, David Caute: *The Left in Europe since 1789*, London: Weidenfeld & Nicolson 1966, G.D.H. Cole: *A History of Socialist Thought*, vol.IV, London: Macmillan 1961, Dick Geary: *European Labour Protest*, London: Methuen 1981, Geoff Eley: *Forging Democracy. The History of the Left in Europe 1850-2000*, Oxford & New York: Oxford University Press 2002, og Donald Sassoon: *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*, London: Taurus 1996
124. Mark Mazower *op.cit.*, kapitel 9, Donald Sassoon *op.cit.*, kapitlerne 5, 6 og 9
125. Wolfgang Abendroth: *Austieg und Krise der deutschen Sozialdemokratie*, Frankfurt a.M.: Stimme Verlag 1969, p 74 og pp 128-143
126. Geoff Eley *op.cit.*, kapitlerne 23 og 24, Don Sassoon *op.cit.*, kapitlerne 8, 9 og 10
127. Se for en analyse af 1968-perioden Geoff Eley *op.cit.*, kapitel 21
128. Gerhard Duménil & Dominique Lévy : *Capital Resurgent. Roots of the Neoliberal revolution*, Harvard University Press 2004, David Harvey: *A Brief History of Neo Liberalism*, Oxford University Press 2005, Naomi Klein: *The Shock Doctrine*, Allen Lane 2007
129. Se ud over Dumenil & Lévy *op.cit.*, David Harvey *op.cit.*, og Naomi Klein *op.cit.*, også Robert Brenner: *The Boom and the Bubble*, London: Verso 2003, Peter Gowan: *The Global Gamble*, London: Verso 1999 og Joseph Stiglitz: *Globalization and its Discontents*, New York & London: Norton 2002
130. Benjamin Barber: *Jihad vs. McWorld*, New York: Ballantine Books 2001, Tim Knudsen: *Fra Folkestyre til Markedsdemokrati*, København: Akademisk Forlag 2007, Øyvind Østerrud, Fredrik Engelstad, Per Selle: *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo: Gyldendal 2003
131. Under det brutale diktatur eksisterede der dog trods alt selv i Stalins Sovjetunionen og Hitler's Tyskland dissidenter og afvigende holdninger og opfattelser, samt forskellige modstandslommer, se f.eks. Sarah Davies: *Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda and Dissent 1934-1941*, Cambridge University Press 1991, Sheila Fitzpatrick: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930's*, Oxford University Press 2000 og for Tysklands vedkommende Detlev Peukert: *Inside Nazi Germany. Conformity, Opposition and Racism in Everyday Life*, London: Penguin 1989. Livet er naturligvis utroligt behageligere og mere menneskeværdigt i de udviklede vestlige lande end det var i de blodige diktaturer, men taler vi om konformitetspres, så må vi konstatere, at konformitetspresset er blevet moderniseret og utroligt mere effektivt og altgennemtrængende.

132. Aldous Huxley: *Brave New World*, (1932), New York: Harper & Row 1969, Herbert Marcuse: *One Dimensional Man*, London: Routledge & Kegan Paul 1964

133. Benjamin Barber: *Jihad vs. McWorld*, New York: Ballantine Books 2001, John Gray: *False Dawn. The Delusions of Global Capitalism*, London: Granta Books 2002, Peter. H. Merkl & Leonard Weinberg (eds.): *Right-Wing Extremism in the Twenty-First Century*, London: Routledge 2003, Kevin Phillips: *Wealth and Democracy*, New York: Broadway Books 2002, Øyvind Østerrud, Fredrik Engelstad, Per Selle: *Makten og demokratiet. En sluttbok fra Makt- og demokratiutredningen*, Oslo: Gyldendal 2003.

Abstract

Curt Sørensen: The critical insightfulness and contemporary relevance of class analysis.

Arbejderhistorie 3/2009, pp. 4-37.

A class analysis inspired by Marx is an insightful, critical tool, but the analysis has to be undertaken with care and not become bogged down in old formula. The most important thing is the approach taken and the questions posed, not the answers arrived at from the analyses of the 19th century European society. The analysis has to be contemporary and concrete and reveal the actual 'classes' that take form and evolve in the social and political processes. Actual 'classes' are namely not once and for all given quantities, or a priori given pieces or players which theorists can place in a fixed model and in a definite historical sequence. Classes are constantly formed and are reconstituted and some times there are also classes, class constellations and state constructions that come into existence, which are unexpected for theorists because they do not fit into predetermined timetables and phase constructions (stages).

The ruling class in the existing developed capitalist countries is a complete conglomeration of elites and groups that in reality control the means of production in the society and as a consequence appropriate the surplus produced by society and determine its use. The state also plays an important, although variable, role in the extraction and transfer of the surplus product in society. In addition, the state itself has often been the 'ruling class'. Actually, in some of the first large-scale organised societies in history the 'ruling class' was in reality a class of priests, bureaucrats and warriors, 'the state' that is, and in present developed society the role of the state is evident.

At the same time immense transformation processes are underway at the bottom of the developed western societies. The number of wage labourers of all kinds has grown, and a large part of them occupy 'subordinate jobs'. In the meantime in class terms the bottom of the developed society has become atomised under developed capitalism's all-penetrating dissolution of values, ways of life and organisational forms. Simultaneously, in contrast, the top of society has become better organised and with even more resources than ever. Also globally, a new underclass is developing at the same as a new complex of elite class structures is growing up around the world. The moment is crying out for a modern critical class analysis as well the need for a new resistance.

Curt Sørensen

Dr. scient.pol. professor emeritus

Institut for Statskundskab, Århus Universitet

curtsoerensen@profibermail.dk